

ROZPRAWY I ARTYKUŁY

IZABELA SKIERSKA (Poznań)

Kalendarz świąteczny na średniowiecznym uniwersytecie (Praga, Heidelberg, Kraków, Lipsk)*

I

1. Na początkowych kartach Księgi promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego wpisana została lista świąt obchodzonych na Wydziale: *De festivitibus per Facultatem celebrandis*. Wykaz ten wniesiony został niewątpliwie w latach 1406-1408 – stanowi bowiem integralną część tekstu statutów wydziałowych z 1406 r., a tuż za nim następuje w ciągu lista mistrzów uniwersyteckich (czyli kadry naukowej) z 1408 r. Wykaz został wniesiony zasadniczo jednorazowo, jedną ręką. Wyjątek stanowi tu dzień św. Elżbiety, wpisany *in continuo* za św. Marcinem, ale zapewne tą samą lub niewiele późniejszą ręką, oraz adnotacje przy majowym św. Stanisławie (*de sero*) i dniu Bożego Ciała (*et in octava infra circuitum*) – dodane inną ręką niż oznaczenia świąt, ale przypuszczalnie także poczynione współcześnie do całego wykazu. Znacznie później natomiast wniesiono dwa uzupełnienia: odnośnie wspomnienia dnia

* Zastosowano następujące skróty: KrakówKsProm – Księga promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z XV wieku, wyd. A. Gąsiorowski przy współpracy T. Jurka, I. Skierskiej, W. Swobody, Kraków 2000, s. 3-5; KrakówStatuta – Statuta nec non Liber promotionum philosophorum ordinis in Universitate Studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849, wyd. J. Muczkowski, Cracoviae 1849; PragaKalendarz – Liber decanorum Facultatis Philosophicae Universitatis Pragensis, ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585, pars I, Prage 1830, s. 1-12 (kalendarz); PragaStatuty – Liber decanorum, s. 13 n.; LipskKalendarz – Die Matrikel der Universität Leipzig, wyd. G. Erler, t. I, Leipzig 1895 (Codex diplomaticus Saxoniae Regiae II 16), s. 16-21 (kalendarz wpisany do metryki uniwersyteckiej); LipskKsProm – Die Matrikel der Universität Leipzig, wyd. G. Erler, t. II, Leipzig 1897 (Codex diplomaticus Saxoniae Regiae II 17), s. 140 (wykaz wpisany do księgi promocji Wydziału Sztuk); LipskStatuty – Die Statutenbücher der Universität Leipzig aus den ersten 150 Jahren ihres Bestehens, wyd. F. Zarncke, Leipzig 1861; HeidelbergKalendarz – Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386 bis 1662, wyd. G. Toepke, t. I (1386-1553), Heidelberg 1884, s. 621-648 (w Tabeli 3 dodatkowo wprowadziłam dookreślenie I i II – w celu łatwiejszego operowania w objaśnieniach odniesieniami do kalendarzy odpowiednio: artystów i jurystów; nie stosuję tego rozróżnienia w przypisach do głównego toku narracji, bowiem często informacje „krzyżują się”). W cytatach ze źródeł wydanych (także „pozauniwersyteckich”) pozostawiam pisownię małych i wielkich liter oraz interpunkcję edycji.

św. Władysława węgierskiego (w 1494 r. lub niewiele później) oraz *Casimiri regis* (w XVII w.?)¹.

Podobne wykazy spotykamy na i innych uniwersytetach, z tym, że ujęte są one generalnie w formę kalendarzy. Kalendarz zatem otwiera *Liber decanorum* praskiego Wydziału Sztuk (rozpoczynającą się wpisami z 1367 r.). Znamy też kalendarze wydziałowe z uniwersytetu w Heidelbergu: *artes* – pochodzący z 1387 r. oraz jurystów – nieco późniejszy, ale powstały najpóźniej w 1391 r. Kalendarz wniesiono także do najstarszej metryki uniwersytetu w Lipsku, zawierającej immatrykulacje od 1409 r. – uczyniono to na początku lat czterdziestych XV w., wykorzystując wolne karty metryki. Wykaz świąt (zatytułowany *Festa collegii*) zamieszczono także (po statutach) w księdze promocji Wydziału Filozoficznego (Sztuk) tejsze lipskiej uczelni (w I połowie XV w., chyba w 1436 r.)².

Wymienione kalendarze nie są naturalnie jedynymi tego typu zabytkami znanymi z uniwersytetów powstających w Europie Zachodniej i Środkowej w drugiej połowie XIV i w XV w. Przypomnijmy – uniwersytet w Pradze założony został w 1348 r., w Heidelbergu w 1386 r., lipski w 1409 r., krakowski w 1364 r., a odnowiony w 1400 r. Znajomość tych kalendarzy i ich obecność w literaturze wynika z prostego faktu – że zostały wydane. Nie ulega jednak wątpliwości, że kalendarze takie musiały istnieć we wszystkich ówczesnych uniwersytetach³. Czemu miały służyć? Odpowiedź narzuca się wręcz sama, a wynika z istoty kalendarza jako takiego. Chodziło o regulowanie czasu zajęć, uzgadnianie rytmu nauczania i pobierania nauk z rytmem życia Kościoła, przeplatanie się dnia codziennego z dniem świątecznym, godzenie *sacrum* i *profanum*. Jaki zatem charakter miały te regulacje? Czy, a jeśli tak, to w jaki sposób odnosiły się do realizacji obowiązkowego programu studiów, gdy dochodziło do jego konfrontacji z dniami świąt kościelnych? Czy nakładały w takim przypadku jakieś specjalne obowiązki (a może uprawnienia?) na studentów i wykładowców? Przyjrzyjmy się dokładniej roli święta w funkcjonowaniu uniwersytetów w Pradze, Heidelbergu, Krakowie i Lipsku.

2. Średniowieczny Kościół nakazywał zaniechanie w dzień świąteczny wszystkich prac i zajęć, które odciągały od służby Bożej. Był to bowiem czas, w którym należało

¹ KrakówKsProm, s. 3-5; Kraków, Biblioteka Jagiellońska, rps 263, k. 1v (uwag o dopiskach przy Stanisławie i oktawie Bożego Ciała brak w wydaniu w KrakówKsProm); zob. też niżej, przyp. 64 i 99 (o genezie późniejszych uzupełnień). *In dies Casimiri regis* wniesiono na marginesie między Maciejem a Tomaszem z Akwinu, niewątpliwie więc chodzi o królewicza Kazimierza; wpisu tego dokonano przypuszczalnie u progu XVII w., ale przed 1602 r., lub znacznie później, bowiem w 1602 r. papież wystawił nową bullę kanonizacyjną (w miejsce zaginionej z 1521 r.; Polski słownik biograficzny, t. XII, 1966-1967, s. 287-288), trudno zatem sobie wyobrazić, by w 1602 r. lub krótko po nim pomyłono syna z ojcem.

² PragaKalendarz; LipskKalendarz; LipskKsProm; HeidelbergKalendarz. O szczegółach konstrukcji poszczególnych kalendarzy i wykazów świąt oraz uwagach do ich edycji zob. niżej, przyp. 51-52 i uwagi do tabel; por. też T. Jurek, Wstęp, w: *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400-1508*. Biblioteka Jagiellońska rkp. 258, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, przy współpracy R. Grzesika, t. I, Kraków 2004, s. XXVI.

³ Tu wskazać można np. istnienie takiego kalendarza w księdze wydziałowej artystów uniwersytetu w Erfurcie: Erfurt, Stadtarchiv, Sign. 1-1/X B XIII-46, Bd. 6, k. 3r-8v (*Das Bakkalarenregister der Artistenfakultät der Universität Erfurt 1392-1521*, wyd. R. C. Schwinges, K. Wriedt, Jena-Stuttgart 1995, s. XI; za jego wskazanie dziękuję Prof. Tomaszowi Jurkowi).

jak najintensywniej skupić się na służbie Bogu. Zabronione były zatem m. in. prace służebne (*opera servilia*): prace na roli, w gospodarstwie, polowania, sądownictwo, handel, prace rzemieślnicze. Istniały jednak prace, których wykonywaniu w święto Kościół się nie sprzeciwiał – jako służącym duszy, jej rozwojowi, a tym samym zbliżeniu z Bogiem. Chodzi tu o zajęcia wolne (*opera liberalia, artes liberales*)⁴.

Owe zajęcia wolne możemy określić jako prace intelektualne. Zaliczano do nich lekturę, zdobywanie wiedzy, a przynajmniej w późnym średniowieczu – także korzystanie z tej wiedzy w celach zarobkowych. To ostatnie trzeba określić jako sprzedawanie wiedzy: Chodzi tu o nauczanie (w szkole parafialnej czy na uniwersytecie), a więc jednocześnie o funkcjonowanie placówek, jak je dzisiaj nazwalibyśmy, oświatowych, dalej – o czynności dokonywane przez notariuszy i adwokatów (w ówczesnej nomenklaturze zwanych najczęściej prokuratorami) oraz o usługi medyków (lekarzy, ale i balwierzy zwanych też chirurgami) i aptekarzy. Dodajmy, że w kręgu tym mieszczą się także czynności pisarskie związane z działalnością kupiecką, handlową, a więc pożytkowanie w biznesie wiedzy teoretycznej, choćby z zakresu matematyki i bankowości⁵.

W literaturze przedmiotu kwestia wykonywania prac wolnych w święto jest praktycznie niewidoczna. Nie są mi znane ani polskie, ani zagraniczne prace, w których zdobywanie w średniowieczu wiedzy i korzystanie z niej ujęte zostałoby w kontekście zakazów i nakazów wynikających z reguł i norm kościelnych związanych z dniem świętym, z przekraczaniem lub zachowywaniem granicy między *sacrum* i *profanum*, między *otium* i *negotium*.

Oczywiście, w literaturze wielokrotnie poruszano kwestię pracy ludzkiej w średniowieczu, ale generalnie zwracano uwagę na pracę jako czynność samą w sobie, a więc czynność manualną (fizyczną, cielesną)⁶: jako konieczność, źródło utrzymania. Zajmowano się pojmowaniem pracy rąk przez ludzi średniowiecza (czy lepiej rzec: myślicieli i pisarzy, bo tylko ich poglądy jesteśmy w stanie odpowiedzialnie śledzić) – od kary za grzech pierwszych rodziców, przez traktowanie pracy jako błogosławieństwa, jako zajęcia adekwatnego do stanu (statusu społecznego), ale i obowiązku wobec pana/zwierzchnika, po pojawiające się od XII w. w tekstach filozoficzno-teologicznych koncepcje nobilitacji pracy⁷. Podnoszono też w literaturze wielokrotnie kwestię wyna-

⁴ Zakazowi wykonywania prac służebnych w dni świąteczne (i wyjątkom od niego) poświęciłam już obszerne studium: I. Skierska, *Sabbatha sanctifices. Dzień święty w średniowiecznej Polsce*, Warszawa 2008 (gdzie bibliografia). Mowa tam także o dychotomii *opera servilia* – *opera liberalia*, którą wczesne chrześcijaństwo przejęło z antyku, a zachowało i późne średniowiecze (s. 249-254; por. O. Neurath, *Beiträge zur Geschichte der Opera servilia, Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 41, Tübingen 1916, nr 2, s. 441-447). Sygnalizowałam też (I. Skierska, *Sabbatha sanctifices*, s. 461-468) skrótowo odmienną pozycję w tym zakresie zajęć/prac wolnych (intelektualnych).

⁵ Pracę adwokatów i notariuszy analizowano w kontekście dnia świątecznego niejako pośrednio – podejmując (aczkolwiek rzadko) kwestię rytmu pracy kancelarii, a zwłaszcza wystawiania dokumentów pod datami świątecznymi, natomiast w przypadku medyków (lekarzy, balwierzy) i aptekarzy – nie spotkałam się z analizą ich działań w odniesieniu do świąt. Zob. I. Skierska, *Sabbatha sanctifices*, s. 190-191, 304-306, 343, 365-418, 422-424, 466-468 (tam literatura i źródła).

⁶ Wydaje się, że właśnie odzwierciedleniem takiego stanu rzeczy jest hasło *Arbeit* w: *Lexikon des Mittelalters*, t. I, 1999, kol. 869-876 („West- und Mitteleuropa”), gdzie mowa tylko o pracach manualnych, fizycznych – w przeróżnych zresztą aspektach.

⁷ O tej „linii rozwojowej” ostatnio H.-W. Goetz, „Wahrnehmung” *der Arbeit als Erkennt-*

grodenia (jego wysokości i sposobu wypłacania), rytmu pracy w zależności od rodzaju zajęcia i pory roku⁸, wartości pracy – tu także w zależności od płci⁹. Zajmowano się działalnością rzemieślniczą (rodzajami tych zajęć i umiejscowieniem ich w strukturze gospodarki średniowiecznej – tak miejskiej, jak i wiejskiej) czy opłacalnością lub wydajnością produkcji rolnej¹⁰. Sporo uwagi, o czym będzie jeszcze mowa, poświęcono też w literaturze lichwie, kredytowi, pożyczkom – generalnie etyce ekonomiki późnego średniowiecza¹¹. W pracach tych „elementy świąteczne” pojawiają się, ale wyjątkowo. Dotyczy to także studiów nad twórczością św. Tomasza z Akwinu, którego poglądy odnośnie pracy (będzie o nich jeszcze mowa) były wielokrotnie przedmiotem analiz – ale właściwie jedynie w kontekście pracy manualnej, fizycznej¹². Sporadycznie jedynie i ogólnikowo wskazywano na jego stanowisko odnośnie prac intelektualnych. Jedyne znane mi w tym zakresie informacje zawarł w swym opracowaniu Giuseppe

nisobjekt der Geschichtswissenschaft, w: *Arbeit im Mittelalter. Vorstellungen und Wirklichkeit*, red. V. Postel, Berlin 2006, s. 21-32; por. też np. G. C e n a c c h i, *Il lavoro* (jak w przyp. 13), s. 107 n.; B. L a p i s, *Poglądy na pracę we wczesnośredniowiecznym piśmiennictwie łacińskim (od połowy V do połowy VIII wieku)*, Poznań 1977; t e n ż e, *Motywy pracy w dziejopisarstwie polskim (do końca XVI wieku)*, w: *Studia z dziejów poglądów na pracę w Polsce do 1914 roku*, red. Cz. Łuczak, Poznań 1982, s. 7-29; R. C e g n a, *Praca jako kategoria egzystencji chrześcijańskiej i rewolucji społecznej w średniowieczu (Przyczynki do studium syntetycznego)*, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 25, 1981, s. 7-24.

⁸ Poczynając od klasycznej pracy S. B e i s s e l a, *Bauführung des Mittelalters. Studie über die Kirche des hl. Victor zu Xanten. Bau, Geldwerth und Arbeitslohn, Ausstattung*, wyd. 2, Freiburg/Brsg. 1889.

⁹ Ostatnio zob. np. *Wert und Bewertung von Arbeit im Mittelalter und in der frühen Neuzeit: Ergebnisse des internationalen Arbeitsgespräches*, Lindabrunn 17. bis 19. September 1993. Herwig Ebner zum 65. Geburtstag, red. G. Jaritz, K. Sonnleitner, Graz 1995; S. L o r e n z - S c h m i d t, *Vom Wert und Wandel weiblicher Arbeit. Geschlechtsspezifische Arbeitsteilung in der Landwirtschaft in Bildern des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit*, Stuttgart 1998.

¹⁰ Często czyniono to zresztą w kontekście badań nad życiem codziennym, por. np. H.-W. G o e t z, *Moderne Mediävistik. Stand und Perspektiven der Mittelalterforschung*, Darmstadt 1999, s. 313-318. Czy za znamienne uznać należy, że słowa ‘Arbeit’ nie znajdujemy w indeksie rzeczowym tej publikacji? Odnośnie treści „mieszcza” w sobie co prawda hasła ‘Alltag, Alltagsgeschichte’, ‘Wirtschaftsgeschichte’ (zob. zwł. s. 242-249, 299-318), ale sama ‘praca’ (Arbeit) nie jest terminem poddanym odrębnemu omówieniu.

¹¹ Literaturę na te tematy zbiera ostatnio M. B u k a ł a, *Zagadnienia ekonomiczne w nauczaniu wrocławskiej szkoły dominikańskiej w późnym średniowieczu*, Wrocław 2004; t e n ż e, *Etyka ekonomiczna średniowiecza*, *Etyka* 37, 2004, s. 85; t e n ż e, rec. z: *Ricchezza francescana: dalla povertà volontaria alla società di mercato*, Bologna 2004, *Kwartalnik Historyczny* 112, 2005, nr 3, s. 168-172. Zob. też np. K. O l e n d z k i, *Moralność i kredyt. Kontrakt kupna-sprzedaży w traktatach uczonych środkowoeuropejskich z przełomu XIV i XV w.*, *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 56/57, 1996/1997, s. 29-67.

¹² Zob. np. W. J a c h e r O P, *Typologia pracy ludzkiej w ujęciu św. Tomasza z Akwinu*, *Studia Theologica Varsoviensia* 7, 1969, nr 2, s. 153-175 (por. też w przyp. następnym); t e n ż e, *Koncepcja pracy ludzkiej w ujęciu św. Tomasza z Akwinu*, *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne* 3, 1970, s. 65-76; t e n ż e, *Cel i obowiązek pracy w ujęciu św. Tomasza z Akwinu*, tamże 6, 1973, s. 11-32; Cz. S t r z e s z e w s k i, *Twórczość pracy ludzkiej w nauce św. Tomasza z Akwinu*, *Roczniki Filozoficzne* 10, 1962, s. 59-65; t e n ż e, *Le juste salaire chez saint Thomas d'Aquin*, *Roczniki Teologiczne-Kanoniczne* 6, 1959 [wyd. 1960], z. 1-2, s. 247-262; t e n ż e, *Praca ludzka w Piśmie świętym Starego Testamentu*, *Roczniki Filozoficzne* 12, 1964, z. 2, s. 19-24. Por. także: R. C e g n a, *Praca*, s. 11-13.

Cenacchi, ale i on nie zajął się pracami wolnymi w kontekście nakazów i zakazów świątecznych¹³.

„Wątki świąteczne” są obecne również w rozważaniach o zajęciach intelektualnych (wolnych), o działaniu szkół, uniwersytetów, kancelarii. Literatura na temat genezy i funkcjonowania wszelakiego rodzaju szkolnictwa, w tym uniwersytetów, jest bardzo bogata – zarówno objętościowo, jak i co do zakresu poruszanych wątków. Szczególnie dużo uwagi poświęcono szkolnictwu wyższemu¹⁴. W morzu wątków i prac¹⁵ interesującą mnie kwestię zdobywania wiedzy w święto i korzystania z niej (wykonywania „zajęć wolnych”) w święto przywoływano jednak wyjątkowo, niejako „przy okazji”. Przykładowo, opisując inaugurację roku czy nowego semestru akademickiego, wskazywano na konkretne święto, w jakie się to odbywało, podobnie – przy dysputach, egzaminach czy wyborze nowego rektora. Niekiedy wskazywano (ale też krótko, czasem wręcz zdawkowo, bez zagłębiania się w szczegóły), że odbywanie się pewnych zajęć szkolnych czy uniwersyteckich, jak i dobór lektur zależały od rytmu kalendarza liturgicznego, a także od terminów wakacji (tu: głównie letnich)¹⁶. Dotyczy to tak odrębnych artykułów (z takiego czy innego powodu dotyczących spraw uniwersyteckich), ale i znanych mi opracowań dziejów uniwersytetów, w tym poszczególnych uczelni¹⁷. Do owych wyjątkowych wypowiedzi zaliczyć należy uwagi odnośnie zajęć

¹³ G. C e n a c c h i, *Il lavoro nel pensiero di Tommaso d'Aquino*, Roma 1977 (Studi Tomistici 5), zwł. s. 100-104, 175-178 (książkę tę wskazał mi i udostępnił O. Dr Jan Andrzej Spież OP). J. D o m a Ń s k i, *Życie kontemplacyjne i życie aktywne a praca intelektualna w pismach trzech mistrzów krakowskich, Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 25, 1981, s. 25-51, wbrew tytułowi swojej pracy nie zajmuje się pracą intelektualną, ale poglądami (Pawła z Worczyna, Jana z Ludziska, Adama z Bochynia) na kwestie *vita activa* i *vita contemplativa*. W. J a c h e r, *Typologia*, s. 163-169, odnosi się co prawda do prac wolnych (umysłowych) w myśli św. Tomasza, ale nie porusza wątku ich wykonywania w święto.

¹⁴ Zob. choćby literaturę zebraną w: *Stadt und Universität im Mittelalter und in der früheren Neuzeit*, wyd. E. Maschke, J. Sydow, Sigmaringen 1977 (*Stadt in der Geschichte* 3); S. C. F e r r u o l o, *The Origins of the University: the Schools of Paris and their Critics, 1100-1215*, California 1985; *Schulen und Studium im sozialen Wandel des hohen und späten Mittelalter*, red. J. Fried, Sigmaringen 1986 (*Vorträge und Forschungen* 30); *Geschichte der Universität im Mittelalter*, red. W. Rüegg, t. I, München 1993; *Dějiny univerzity Karlovy*, t. I, red. M. Svatoš, Praha 1995; *Universities and Schooling in Medieval Society*, red. W. Courtenay, J. Miethke, D. B. Priest, Leiden-Boston-Köln 2000 (*Education and society in the Middle Ages and Renaissance* 10); K. O ż ó g, *The Role of Poland in the Intellectual Development of Europe in the Middle Ages*, Krakow 2009; *Geschichte der Universität Leipzig 1409-2009*, t. I, Leipzig 2009; J. S t o č e s, *Pražské univerzitní národy do roku 1740*, Praha 2010.

¹⁵ Możliwość rozeznania obszarów zainteresowań badaczy dziejów uniwersytetów zawdzięczam pomocy Pana Prof. Krzysztofa Ożoga. Za konsultacje i nieocenioną pomoc w docieraniu do literatury dziękuję także Panom Dr. Maciejowi Zdankowi z Krakowa i Mgr. Martinowi Nodlowi z Pragi oraz O. Dr. Janowi Andrzejowi Spieżowi OP z Warszawy.

¹⁶ Niekiedy to właśnie informacja o wakacjach była tym najważniejszym elementem, wokół którego budowano narrację o układzie roku akademickiego, wskazując na podział semestralny, rozkład zajęć, początek i koniec poszczególnych wykładów i ćwiczeń; zob. np. literaturę zebraną w: F. R e x r o t h, *Ritual and the creation of social knowledge: The opening celebration of medieval German universities*, w: *Universities and Schooling* (jak w przyp. 14), s. 65-80; J. S t o č e s, *Pátrání po původu semestru. Příspěvek k univerzitní chronologii*, *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 47, 2007, nr 1-2, s. 59-74.

¹⁷ Jak np. ostatnio w szeroko zakrojonej monografii najstarszych dziejów lipskiej *almae*

w dni świąteczne na uniwersytetach w Bolonii (Hastings Rashdall, Walter Steffen)¹⁸, Heidelbergu (Gustav Toepeke)¹⁹, Lipsku (Friedrich Zarncke, Georg Erler)²⁰, Krakowie (Zofia Kozłowska-Budkowa)²¹, Pradze (František Kavka, František Šmahel, Jiří Stočes)²². Nie jest mi natomiast znana analiza kalendarzy uniwersyteckich, odbijających przecież najwierniej rytm funkcjonowania uczelni, a więc rytm zdobywania i przekazywania wiedzy wpisany w liturgiczną rzeczywistość ówczesnego Kościoła, z jego wszelkimi uregulowaniami dotyczącymi życia religijnego, w tym zakazami i nakazami świątecznymi (normami preceptywnymi), z których najbardziej widoczne w sferze życia szkolnego było uczestnictwo w świątecznej służbie Bożej (*officium divinum*).

Takie rozłożenie akcentów we współczesnej literaturze poruszającej problematykę pracy, w tym kwestie nauczania i uczenia się, można uznać za refleksję nad pracą czynioną przez ludzi pióra w średniowieczu. Po pierwsze (z odwołaniem naturalnie do przekazu Biblii) – autorzy ci opisywali pracę (określaną często jako ‘trud’, ‘utrudnienie’) jako konieczność bytową (tu wszakże w zależności od stanu i pozycji społecznej), ale i konsekwencję grzechu pierworodnego, a więc karę za złamanie Bożego zakazu przez Adama i Ewę. Z czasem jednak zaczęto nobilitować pracę fizyczną (ów ‘trud’) jako środek godziwego utrzymania, ale także dążenia do dobrego, uczciwego życia. Był to wynik propagowania benedyktyńskiego, a potem cysterskiego *ora et labora*, gdzie ak-

matris – E. Bünz, M. Rudersdorf, D. Döring, Spätes Mittelalter und Frühe Neuzeit 1409 – 1830/31 (Geschichte der Universität Leipzig 1409-2009, t. I), Leipzig 2009, gdzie nie znalazłam analizy uniwersyteckiego kalendarza i jego koniunkcji (lub jej braku) z życiem ówczesnego Kościoła; zabrakło poruszenia tych kwestii także w starszej (i o wiele uboższej) monografii tej uczelni: Alma mater Lipsiensis. Geschichte der Karl-Marx-Universität Leipzig, Leipzig 1984 (o najdawniejszych dziejach: S. Hoeyer, Die scholastische Universität bis 1480, s. 9-32). Podobnie np. S. Lorenz, Studium Generale Erfordense. Zum Erfurter Schulleben im 13. und 14. Jahrhundert, Stuttgart 1989, opisując fenomen tego *studium*, funkcjonującego świetnie i na wysokim poziomie przez wiele lat przed erekcją w Erfurcie uniwersytetu (co nastąpiło w l. 1379-1392), nie podjął tej kwestii, choć wiele miejsca poświęcił m. in. programowi nauczania (s. 59-164). Por. tu też przyp. 20.

¹⁸ H. Rashdall, The Universities of Europe in the Middle Ages, wyd. 2, Oxford 1936, t. I, s. 219-220 (cytuje za: J. Stočes, Pátrání, s. 61, przyp. 10). W. Steffen, Die studentische Autonomie im mittelalterlichen Bologna. Eine Untersuchung über die Stellung der Studenten und ihrer Universitas gegenüber Professoren und Stadtregierung im 13./14. Jahrhundert, Bern – Frankfurt am Main – Las Vegas 1981 (Geist und Werk der Zeiten 58), s. 122.

¹⁹ Komentarze wydawcy do edycji kalendarzy wydziałowych (HeidelbergKalendarz).

²⁰ Zarówno u F. Zarnckego, jak i G. Erlera były to krótkie komentarze do kalendarzy, związane z opisami rękopisów metryki uniwersyteckiej i księgi promocji Wydziału Sztuk (F. Zarncke, Die Urkundlichen Quellen [jak w przyp. 51], s. 557-558, 784; G. Erler, Die Matrikel der Universität Leipzig, t. I, s. XIV); przy czym Erler odnośnie wykazu z księgi promocji odnotował jedynie miejsce jego umieszczenia w rękopisie (Die Matrikel der Universität Leipzig, t. II, s. XLIII). Zob. też niżej, przyp. 51-52.

²¹ Z. Kozłowska-Budkowa, Odnowienie jagiellońskie Uniwersytetu Krakowskiego (1390-1414), w: Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364-1764, red. K. Lepszy, t. I, Kraków 1964, s. 79 (zob. też niżej, przyp. 66). W ogóle tych kwestii nie poruszył K. Boroda, Studenci Uniwersytetu Krakowskiego w późnym średniowieczu, Kraków 2010.

²² F. Kavka, Organisaace studia na pražské artistické fakultě v době předhusitské, Acta Universitatis Carolinae – HUCP 8, 1967, nr 1, s. 7-39, tu s. 28; F. Šmahel, Fakulta svobodných umění, w: Dějiny univerzity Karlovy (jak w przyp. 14), t. I, s. 101-134, tu s. 112; J. Stočes, Pátrání, s. 59-74, tu s. 61 (zob. niżej, przyp. 68-69).

tywność fizyczna (głównie praca na roli, ale i przepisywanie ksiąg) była równie istotna jak *vita contemplativa*²³. Kolejna zmiana w podejściu do pracy dokonała się w związku z intensywnym rozwojem gospodarczym w XII-XIII w., z mającą wówczas miejsce rewolucją handlową związaną z upowszechnieniem stosowania pieniądza, powstaniem rynków lokalnych i intensyfikacją wymiany dalekosiężnej oraz z rozwojem sieci miast z produkcją rzemieślniczą. Jak podnosił ostatnio Marcin Bukała, „wzrostowi ekonomicznemu średniowiecznej Europy towarzyszyło powstanie wielu nowych instytucji gospodarczych, takich jak spółki handlowe, domy bankierskie, papiery wartościowe oraz obrót rentą. – Średniowieczni scholastycy, szczególnie bracia zakonów żebrzących – dodajmy, ze względu na związanie ich konwentów ze środowiskami miejskimi – „obserwowali zachodzące zmiany i nierzadko musieli rozstrzygać trudne kwestie etyki ekonomicznej. – W średniowieczu etyka ekonomiczna i myśl ekonomiczna były nierozzerwalnie powiązane – właśnie problemy etyczne inspirowały scholastyków do podejmowania analiz ekonomicznych. Zagadnienia ekonomiczne obecne były przede wszystkim w summach i traktatach teologicznych jako część teologii praktycznej (dziś określanej jako teologia moralna). Drugi nurt etyki ekonomicznej, filozoficzny, odnajdujemy w komentarzach do pism filozofii moralnej Arystotelesa, szczególnie do *Etyki nikomachejskiej*, ale również do *Polityki* i *Ekonomiki*”²⁴. Przedmiotem tego zainteresowania były – co znajduje odbicie w literaturze przedmiotu – obok pracy manualnej przede wszystkim transakcje handlowe, lichwa, pożyczki, kredyt, kwestia zarobku, godziwej ceny, godziwego zysku czy zapłaty za pracę²⁵, ale także, przede

²³ Ostatnio kwestie te przypomnieli (w cytowanych pracach obszerna literatura): W. G o e t z, „Wahrnehmung” der Arbeit, s. 21-32; Th. H a y e, *labor* und *otium* im Spiegel lateinischer Sprichwörter und Gedichte des Mittelalters, w: tamże, s. 79-106; K. S c h r e i n e r, „Brot der Mühsal” – Körperliche Arbeit im Mönchtum des hohen und späten Mittelalters. Theologisch motivierte Einstellungen, regelgebundene Normen, geschichtliche Praxis, w: tamże, s. 133-170, tu także uwaga, że przepisywanie tekstów, książek to także praca (*labor*), „wkład mnichów w kontynuację europejskiej kultury” (s. 170).

²⁴ M. B u k a ł a, *Etyka ekonomiczna średniowiecza*, s. 85-86; por. t e g o ż, *Zagadnienia ekonomiczne*, m. in. s. 51 n., 95-97, 137-140; ze starszej literatury zob. tu S. S w i e ż a w s k i, *U źródeł nowożytniej etyki. Filozofia moralna w Europie XV wieku*, Kraków 1987, zwł. s. 155-199 („Etyka gospodarcza”, „Etyka społeczna”); J. D o m a ņ s k i, *Życie*, s. 31-37; por. też I. S k i e r s k a, *Obowiązek mszalny w średniowiecznej Polsce*, Warszawa 2004, s. 62-63. W pracach M. Bukały nie znalazłam wątku związanego z pracą intelektualną; za jedyny ślad w tej kwestii uznać można jeden z punktów z (zestawionego na podstawie podręcznika spowiedniczego autorstwa Antonina z Florencji; o Antoninie zob. niżej, przyp. 30, 38-39) wykazu praktyk kupieckich uważanych przez średniowiecznych etyków za niedopuszczalne: chodzi o prowadzenie handlu m. in. w dni świąteczne, przy czym M. B u k a ł a, *Etyka*, s. 97, zaznacza, że z powodu wielkiej liczby świąt w średniowieczu „robiono tutaj wyjątki np. dla aptekarzy”. Kwestii tej jednakże autor ani nie rozwinął, ani nie połączył jej z korzystaniem ze zdobytej wiedzy, z jej sprzedawaniem. W literaturze nie spotkałam też np. informacji o obecności w (bardzo przecież bogatej) spuściźnie Jakuba z Paradyża interesujących mnie kwestii; zob. zwł. J. F i j a ł e k, *Mistrz Jakub z Paradyża i Uniwersytet Krakowski w okresie soboru bazylejskiego*, t. I-II, Kraków 1900; por. też np. S. A. P o r e b s k i, *Jakub z Paradyża. Poglądy i teksty*, Warszawa 1994, gdzie etyce gospodarczej Jakuba poświęcono niewiele miejsca (s. 66-68). A wiadomo, że uczony kartuz szczegółowo wypowiadał się w kwestii naruszania dnia świątecznego poprzez wykonywanie prac służebnych (zob. I. S k i e r s k a, *Sabbatha sanctifices*, s. 259-261, 272, 309, 322, 356-358).

²⁵ Zob. literaturę zebraną przez M. Bukałę (w przyp. poprzednim), a także w pracach two-

wszystkim w komentarzach do „Ekonomiki” Arystotelesa, organizacja funkcjonowania gospodarstwa domowego, stosunków w rodzinie i ze służbą²⁶.

Natomiast kwestia prac intelektualnych (wolnych) i ich zależności lub nie od kalendarza kościelnego w znanej mi twórczości pisarzy średniowiecznych występuje rzadko. Głównie można jej szukać w summach teologicznych, w podręcznikach spowiedniczych, a także w źródłach praktyki²⁷. Podręczniki spowiednicze (określane także jako *Summa confessorum*, *Summa de confessione*, *Summa casuum* czy *Summa de virtutibus et vitiis*) pojawiły się po soborze laterańskim IV (1215 r.) – jako efekt zadekretowanych tam zmian w praktyce pastoralnej. Były nie tylko pomocami w praktyce konfesjonału, ale i wykładnią obowiązującego prawa. Najważniejsza z teoretycznego i teologicznego punktu widzenia wydaje się tu Summa teologiczna Tomasza z Akwinu²⁸, który poruszył kwestię pracy intelektualnej w święto. Istotne informacje przynosi też m. in. podręcznik *Summa confessorum* (zwana też *Cum miseratione Domini* albo *Summa de penitentia*) angielskiego teologa Tomasza z Chobham (około 1160 – 1233/1236, w latach 1222-1228 wykładowca teologii na uniwersytecie w Paryżu) powstały około 1215 r.²⁹ Podobnie – traktat spowiedniczy dominikanina-obszwanta Antonina Pieroziego (1389-1459, od 1446 r. arcybiskupa Florencji)³⁰.

3. W przypadku zajęć wolnych (*opera liberalia*) nie jest możliwe wskazanie – podobnie jak w przypadku prac służebnych – dokładnego wykazu czynności (prac), których wykonywanie w święto obowiązkowe byłoby w średniowieczu dopuszczalne lub zabronione. Nie podjęli się tego zadania i ówczesni uczeni. Tomasz z Akwinu nie wyliczył, jakie konkretne prace mieszczą się pod pojęciem *opera servilia*, a więc

rzających tom Arbeit im Mittelalter (jak w przyp. 7). Nie były mi dostępne prace: R. Fossier, *Le travail au moyen âge*, Paris 2000; V. Postel, *Arbeit und Willensfreiheit im Mittelalter*, Stuttgart 2009.

²⁶ Por. np. A. Słomczyńska, *Krakowskie komentarze z XV wieku do „Ekonomiki” Arystotelesa*, Wrocław 1978. O recepcji w Europie Zachodniej XII stulecia pism Arystotelesa zob. np. S. Swieżawski, *Początki nowożytnego arystotelizmu chrześcijańskiego*, w: tegoż, *Studia z myśli późnego średniowiecza*, Warszawa 1998, s. 113-135 (pierwotnie: *Roczniki Filozoficzne* 19, 1971, nr 1, s. 42-56).

²⁷ Dokładniej o kwerendzie w tym zakresie zob. I. Skierska, *Sabbatha sanctifices*, zwł. s. 106-116 (tam też literatura).

²⁸ *Sancti Thomae de Aquino Summa Theologiae*, Romae 1897, wyd. R. Busa SJ (cytuje za edycją umieszczoną na stronie internetowej: www.corpusthomaticum.org; tekst do edycji elektronicznej przygotował Enrique Alarcón); tłumaczenie polskie: Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, przekład i objaśnienia ks. S. Piotrowicz, tu: t. 20, London 1973.

²⁹ *Thomae de Chobham Summa confessorum*, wyd. F. Broomfield (*Analecta Mediaevalia Namurcensia* 25), Louvain 1968.

³⁰ Korzystałam z traktatu zawartego w rękopisie Biblioteki Kórnickiej PAN, rps 11117. Jest to kodeks (liczący 194 karty) pochodzący najpewniej z drugiej połowy XV w.; zawiera teksty odnoszące się one do wszystkich chyba aspektów spowiedzi, artykułując różne rodzaje grzechów czy występków, ekskomunik. Pięć pierwszych części kodeksu (do k. 37v) to niezidentyfikowane, acz późnośredniowieczne (a w każdym razie najpewniej w XV w. używane) pomoce spowiednicze. Szósta z kolei część kodeksu zawiera *Prologus super tractatu de instructione simplicium confessorum edito* przez Antonina arcybiskupa Florencji (k. 38-60v), a siódma (k. 61-176v) – to właśnie, jak się przyjmuje, najpewniej sam rzeczony traktat (identyfikacja kodeksu i jego poszczególnych części w: *Inwentarz rękopisów Biblioteki Kórnickiej*, z. IV (sygn. 11008-12000), opr. R. Marciniak, J. Wiesiołowski, Kórnik 1983, s. 61).

są zabronione w święto, bowiem pojęcie to, jak zaznaczył, zależne jest od miejsca i czasu³¹.

Niewątpliwie z tego to powodu akty normatywne mówią jedynie ogólnie, że zakaz pracy w święto i przymuszania do niej nie obowiązuje w przypadku wyższej konieczności (*causa necessaria, magna causa necessaria, casus necessitatis*); wyjątkowo tylko wymieniane są konkretne inkryminowane czynności (jak handel). Wspomnianą niemożność dokładnego oznaczenia zabronionych zajęć potwierdza również m. in. orzeczenie członków Wydziału Teologicznego uniwersytetu paryskiego, będące odpowiedzią na skierowany do nich w 1426 r. przez mieszczan Paryża list w sprawie nagminnego, zdaniem owych paryżan, łamania przykazania zachowywania spoczynku niedzielного. Mieszczanie wyrazili niepokój, że takie postępowanie ludzi różnych stanów i zawodów może spowodować wielkie niebezpieczeństwo dla dusz osób przekraczających prawo, ale i wielkie zgorszenie dla prostych ludzi. Domagali się też, aby mistrzowie teologii zastosowali właściwe i dobre lekarstwo dla uspokojenia sumień oraz usunięcia wszystkich błędów i dwuznaczności w dziele Bożym i w religii chrześcijańskiej. Paryscy teologowie orzekli, że w niedziele i inne święta wolno wykonywać *opera liberalia, spiritualia et etiam corporalia ad servitutem Dei pertinentia*, a jeśli *urgeat necessitas aut suadeat pia utilitas*, to także zabronione prace służebne. Wskazali, że *per doctrinam generalem* nie sposób określić, jaka konieczność pozwala pracować w święto, oraz że w sprawach moralnych nie można podać jednej reguły dla wszystkich spraw z uwzględnieniem osób, sposobu działania, czasu, miejsca³².

Trudno zatem dziwić się, że rozróżnienie między pracami służebnymi a wolnymi budziło niekiedy w średniowieczu kontrowersje. Franciszkanie włączali do prac służebnych także zajęcia intelektualne, dominikanie zaś uważali je za dozwolone w dzień święty³³. Tomasz z Akwinu (przywołujący fragment z Księgi Liczb, traktujący m. in. o ofiarach i całopaleniach świątecznych), twierdził, że służba kapłańska ani „żadna inna duchowa czynność nie sprzeciwia się przestrzeganiu dnia świętego, np. gdy ktoś naucza słowem lub pismem” (*nullius spiritualis actus exercitium est contra observantiam sabbati, puta si quis doceat verbo vel scripto*). Wyjaśniał, że „cieśle oraz inni rzemieślnicy odpoczywają w dzień sobotni [tj. świąteczny – IS]. Natomiast ci, którzy czytają prawo Boże (*lector autem divinae legis vel doctor*), oraz nauczyciele nie zaprzestają swej pracy, a przecież nie kalają dnia świętego, podobnie jak i »kapłani w szabat w świątyni gwałcą szabat, a bez winy są«³⁴. Można tu zatem stwierdzić,

³¹ H. Huber, Geist und Buchstabe der Sonntagsruhe. Eine historisch-theologische Untersuchung über das Verbot der knechtlichen Arbeit von der Urkirche bis auf Thomas von Aquin, Salzburg 1958, s. 216; Sancti Thomae de Aquino Summa Theologiae, II^a-II^{ae}, quaestio 122, art. 4 ad 4: *opera autem secundum se considerata immutare possunt pro loco et tempore*.

³² Chartularium Universitatis Parisiensis, wyd. H. Denifle OP, t. IV, Parisii 1897, nr 2702, s. 741-742; nr 2283, s. 458-460; dokładniej o tym orzeczeniu zob. I. Skierska, Sabbath sanctifices, s. 260-261, 335. Można podać wiele przykładów takiej niejednoznaczności sytuacji, ograniczę się tu do jednego: w dni świąteczne sądy kościelne nie funkcjonowały jako *iudicium*, natomiast ziemskie działały – i nie spotkałam się z poświadczeniem karania za takie postępowanie, aczkolwiek np. uczony kartuz Jakub z Paradyża uważał to za jeden z najważniejszych występków przeciwko dniu świętemu (tamże, s. 365-418).

³³ B. Nadołski, Liturgika, t. II: Liturgia i czas, Poznań 1991, s. 43.

³⁴ Sancti Thomae de Aquino Summa Theologiae, II^a-IIa, quaestio 122, art. 4, ad 3; Św.

że duchowni w święta wykonywali *opera servilia* właściwe ich stanowi i nie było to przekroczeniem norm dyscypliny kościelnej. Wprost przeciwnie – zajęcia kapłanów właśnie w święto ulegały intensyfikacji, co wynikało z czczenia tego dnia przez samego duchownego, ale i z ciążącego na nim obowiązku zapewnienia świeckim możliwości uczestnictwa w świątecznej mszy. Jednakże pozaliturgiczne działania związane ze stanem duchownym nie powinny już wchodzić w kolizję z *officium divinum*. Chodzi tu np. o organizację posiedzeń kapituł, zwłaszcza generalnych, które najczęściej wyznaczane były na terminy świąteczne³⁵.

W praktyce zwyciężało stanowisko reprezentowane przez dominikanów: Praca intelektualna była w święto dozwolona, byleby nie przeszkadzała w udziale *in officio divino*³⁶. Tomasz z Chobham wyjaśniał nawet, że skoro wolno czytać i słuchać ewangelii w kościele, to wolno klerykom w domu (*in hospitio suo*) czytać i ewangelię, i inne księgi, byleby tylko działało się to ku chwale Boga i pożytkowi Kościoła³⁷. Przypominał o tym w połowie XIV w. też Stefan z Uherčic (około 1300 – zm. przed 1365), znany w literaturze przede wszystkim jako Stefan z Roudnic (od 1358 r. augustianin w tamtejszym klasztorze)³⁸. Był to człowiek w prawie biegły (profesor prawa kanonicznego) i stosujący je w praktyce (jako wikariusz generalny w sprawach duchownych arcybiskupa praskiego Arnošta z Pardubic w latach 1346-1350)³⁹. Także Wiliam

Tomasz z Akwinu, Suma teologiczna, t. 20, s. 194 (por. też Mt 12,5: „Albo czyście nie czytali w Prawie, że w soboty [tj. szabaty – IS] kapłani naruszają szabat w świątyni, a są bez winy?” – tłumaczenie za: Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, red. M. Peter, M. Wolniewicz, wyd. 2 popr., Poznań 1987 [tzw. Biblia poznańska], cz. 3, s. 44). W średniowieczu konsekwentnie treść trzeciego przykazania Dekalogu oddawano po łacinie słowami *sabbatha sanctifices*; stąd też pisarze ówczesni mówiąc o weneracji dnia świętego wcale nierzadko używali słowa ‘sobota’ (*sabbatum, sabbatha*) – i w żadnym razie nie oznacza to nawoływania do powrotu do żydowskich zwyczajów świętowania szabatu (dokładniej o tym: I. Skierska, *Sabbatha sanctifices*, s. 237-241).

³⁵ Zob. dokładniej: I. Skierska, *Sabbatha sanctifices*, s. 418-419.

³⁶ Thomae de Chobham *Summa confessorum*, s. 309; Biblioteka Kórnicka PAN, rps 11117, k. 6v.

³⁷ Thomae de Chobham *Summa confessorum*, s. 269: *Sicut enim licet legere et audire evangelium in ecclesiis, ita licet ea legere in domibus et alios libros etiam, dummodo fiat ad honorem dei et ad utilitatem ecclesie futuram*; s. 309: *Ad hoc dicimus, sicut credimus, quod sicut licet clericis audire evangelium in ecclesia, ita licet eis in hospitio suo legere psalterium et legere evangelium et totam sacram scripturam et firmare sermones et colligere auctoritates ad faciendum sermonem* (nb. owa lektura ewangelii w domu nie oznacza tu wcale zachęty do prywatnego studiowania ewangelii przez wszystkich umiejących czytać).

³⁸ R. Zelený, *The Quaestiunculae of Stefan of Roudnice*, Roma 1966 (osobna odbitka z: *Apollinaris* 38, 1965, s. 108-122, 236-283, 372-405), tu: s. 89, nr 244, por. J. V. Polc, *Kapitoly z církevního života Čech podle předhusitského zákonodárství, w: Pražské arcibiskupství 1344-1994. Sborník statí o jeho působení a významu v české zemi*, red. Z. Hledíková, J. V. Polc, Praha 1994, s. 30-57, tu s. 31. J. Drabina, *Žycie codienne w miastach śląskich XIV i XV wieku*, Opole 1991, s. 128, błędnie, że biskup Nanker w konstytucji z 1331 r. do prac zakazanych w niedzielę zaliczył także nauczanie szkolne (*Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, wyd. J. Sawicki, t. X: *Synody diecezji wrocławskiej i ich statuty*, Wrocław 1963, s. 356: tu wymienione ogólnie *opera servilia / illicita*, a z konkretnych zajęć jedynie handel).

³⁹ Jego podręcznik spowiedniczy (zw. *Quaestiunculae*) był bez wątpienia przeznaczony do użytku w praktyce spowiedniczej, a powstał zapewne wtedy, gdy Stefan pełnił funkcję wikariusza generalnego. Zawarł w nim wiele oryginalnych kwestii – rozwiązań czy analiz problemów,

Lyndwood, piętnastowieczny angielski komentator prawa kanonicznego, uważał prace intelektualne za dozwolone w święto *opera liberalia*⁴⁰. Analogiczne stanowisko reprezentował niewątpliwie i Antonin z Florencji, który w swym podręczniku polecał, aby spowiednicy pytali penitentów, czy ktoś nie naucza lub nie pobiera nauk w czasie, gdy powinien słuchać mszy i słowa Bożego⁴¹.

Wykorzystanie zdobytej wiedzy oznaczało czerpanie z tego tytułu korzyści materialnych, pobieranie wynagrodzenia (niezależnie od tego, czy mówimy o pieniądzu czy o naturaliach). Była to również kwestia budząca dyskusje. Już cysters, późniejszy święty, Bernard z Clairvaux (1090-1153) twierdził, że wiedza stanowi wyłączną własność Boga, co z kolei wywoływało istotną wątpliwość, czy w takim razie wolno wiedzę sprzedawać⁴². Problem ten poruszali także pisarze późnego średniowiecza – wśród zagadnień moralnych związanych z rozwojem handlu i zawodem kupca, z transakcjami kupna-sprzedaży⁴³. Uczynił to m. in. mistrz Benedykt Hesse. W jednym z komentarzy do fragmentu Ewangelii według św. Mateusza o ziarnie, które w zależności od tego, na jaką glebę padło, przynosiło różny plon (Mt 13,22), pytał on: „Czy można sprzedawać lub kupować wiedzę, nie grzesząc?”⁴⁴.

Jak zatem na tym tle rysują się informacje, które niosą przywołane na początku kalendarze uniwersyteckie? Jaki obraz funkcjonowania uniwersytetu w dzień święty możemy z nich odczytać?

4. Warto tu jeszcze przypomnieć, że w średniowieczu dzień świąteczny – analogicznie, jak dzień wigilijny i każdy inny dzień – trwał przez naturalną, liczącą 24 godziny dobę. Przy wyznaczaniu początku i końca święta – znów: analogicznie jak każdego innego dnia – Kościół Zachodni stosował w średniowieczu rachubę *a vespera ad vesperam*. Oznacza to w praktyce, że dzień rozpoczynał się (podobnie jak w rachubie żydowskiej) po zachodzie słońca, a kończył wieczorem dnia następnego – z kolejnym

z którymi zetknął się osobiście w praktyce, a nie tylko przykładowych „kasusów” czerpanych z summ (zob. ustalenia R. Zelenego – przyp. poprzedni).

⁴⁰ Za: G. G. Coulton, *Panorama średniowiecznej Anglii*, przeł. T. Szafar, Warszawa 1976, s. 196.

⁴¹ Biblioteka Kórnicka PAN, rps 11117, k. 72v: *Si scholaris in festo neglectis missa et aliis divi(ni)s sollempnes actus et disputationes ordinat et exercet in mane sollempnis diei, quia non licet. / Item si qui studuit quantum potuit audire missam et Dei verbum ut debet*; k. 134: *Si dimiserunt ieiunia ecclesie cum possent vel misse auditionem in festis vel sacramenta* (tu interrogacja skierowana *ad doctores et scolares*).

⁴² Zob. J. Le Goff, *Czas Kościoła i czas kupca*, w: *Czas w kulturze*, wybór i oprac. A. Zajączkowski, Warszawa 1988, s. 333.

⁴³ Por. wyżej, przyp. 24-26.

⁴⁴ S. Swieżawski, *U źródeł nowożytnej etyki*, s. 170; M. Rechowicz, Św. Jan Kanta i Benedykt Hesse w świetle krakowskiej kompilacji teologicznej z XV w., *Studia nad komentarzem do św. Mateusza* (Rękopisy Biblioteki Jagiellońskiej NrNr 1364-1366, 1368) Lublin 1958, s. 248, [22]: *Utrum sciencia possit vendi et emi sine peccato*, [23] *Utrum liceat aliquid vendere plus quam valeat?* (pytania umieszczone w rozdziale: *Iste sunt dubitationes circa capitulum XIII* [Ewangelii św. Mateusza] – tamże, s. 247-248). W edycji komentarza Hessego nie udało mi się odnaleźć odpowiedzi na to pytanie – *Benedicti Hesse lectura super Evangelium Matthaei* (capitula IX-XIII), wyd. W. Bucichowski, Warszawa 1986 (*Textus et studia historiam theologiae in Polonia excoltae spectantia* 21), s. 351-357 (*Lectura super Mt. 13, 18-23*).

zachodem słońca. Święta nakazane – a więc te, do których obchodzenia zobowiązani byli wszyscy wierni (tak duchowni, jak i świeccy) – obwarowane były, przypomnijmy, systemem zakazów i nakazów (tu przede wszystkim: uczestnictwo w mszy). Te normy preceptywne obowiązywały bądź przez całą dobę lub jej wielokrotność (święto pełne) albo przez część doby – do południa, a w praktyce do zakończenia ostatniej mszy tego dnia (święta „półpełne”, „połówkowe”)⁴⁵.

II

1. Nie ulega wątpliwości, że czytanie i nauka nie były zakazane w święto – oczywiście pod warunkiem, że nie odbywało się to kosztem udziału w mszy. Zasada ta obowiązywała na wszystkich szczeblach nauczania. Ordynacja szkoły parafialnej w Bieczu (istniejącej na pewno już w drugiej połowie XIV w.), spisana w 1553 r. przez Marcina Samborczyka, plebana w Brzesku i altarystę bieckiego, zobowiązywała nauczyciela do odbywania dwóch lekcji dziennie – z wyjątkiem dni świątecznych oraz uroczystych wigilii. Precyzyjnie ustalono także tematykę zajęć w poszczególne dni tygodnia. W niedziele i inne święta nauczyciel miał uczniom czytać i objaśniać po łacinie i po niemiecku przypadające na te dni ewangelie i listy⁴⁶. Wiadomo też, że w święta dopuszczano w szkołach katedralnych prowadzenie zajęć, ale tylko tych ekstraordynaryjnych – przy czym ich rytm był, podobnie jak i w inne dni, uzależniony od rytmu służby chórowej w katedrze, gdzie uczniowie uczestniczyli *in officio divino*, do czego byli podczas zajęć szkolnych przygotowywani. Niektóre szkoły katedralne niekiedy, zwykle w soboty, zawieszały programowe zajęcia i przeznaczały ten czas na naukę śpiewanych partii *officii divini*. Jak podkreślał Krzysztof Stopka, niedziele i inne dni świąteczne były dla uczniów najbardziej pracowitym dniem, bowiem śpiewali oni wtedy już jutrznię, brali udział w godzinach kanonicznych i sumie. Po niej (około południa) śpiewali sekstę i wreszcie udawali się na obiad i odpoczynek. Wracali na popołudniowe oficjum. Ich służba (obejmująca też niekiedy kalikowanie, czyli deptanie miechów umożliwiających grę na organach) kończyła się dopiero po komplecie. W dni powszednie uczniowie mieli tych obowiązków w kościele znacznie mniej⁴⁷. Rytm kształcenia prowadzonego w zakonach także zależał od rytmu roku liturgicznego: Przykładowo, studenci dominikańskiego Studium Generale w Krakowie mieli obowiązek udziału w nabożeństwach (*officium divinum*). W dni świąteczne obowiązek ten musiał mieć szeroki zakres, skoro ordynacja z 1539 r. zmniejszyła udział studentów w świątecznej liturgii. Miał być on odtąd obowiązkowy tylko *in festis duplicibus, ut supra, et diebus ab omni populo celebratis, in summa quoque missa, si missam privatam non legeritis, completorio et Salve Regina*. Ordynacja ta, znosząca poprzednią, wydaną przez generała zakonu Franciszka Silvestri Ferariensis, stanowiła ponadto

⁴⁵ Dokładniej zob. I. Skierska, *Sabbatha sanctifices*, s. 25-28, 37-48.

⁴⁶ J. Suproniuk, *Biecka szkoła parafialna w XV-XVI wieku*, w: *Ecclesia et civitas. Kościół i życie religijne w mieście średniowiecznym*, Warszawa 2002, s. 212.

⁴⁷ K. Stopka, *Szkoły katedralne w metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu. Studia nad kształceniem kleru polskiego w wiekach średnich*, Kraków 1994, s. 214-217; o kalikowaniu zob. I. Skierska, *Ornaty, sierpy i węgiel. O rachunkach łęczyckiej kapituły kolegiackiej w I połowie XV wieku*, w: *Ecclesia – cultura – potestas. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa*, Kraków 2006, s. 178-179.

m. in., że godziny oficjum (domyślamy się, że: codziennego) miały być tak ustawione, aby można było przewidzieć czas na wykłady z teologii i sztuk wyzwolonych⁴⁸.

2. Mimo że w święta wolno było uczyć się i nauczać, uniwersytety bardzo mocno ograniczały prowadzenie w tym czasie zajęć, całkowicie ich jednak nie zawieszały⁴⁹. Możemy to śledzić właśnie poprzez analizę kalendarzy uniwersyteckich.

Analizowane tu kalendarze mają zbliżoną budowę. Wyróżnia się z nich nieco krakowski – jest to wykaz świąt, które uszeregowano w zasadzie chronologicznie, wplatając święta ruchome, a więc zależne od terminu Wielkiejnocy. Dla Krakowa nie jest mi znany ogólnouniwersytecki wykaz (kalendarz) świąt, ale biorąc pod uwagę choćby analizowane tu przekazy, wolno przyjąć, że jeśli różnił się on od wykazu z Wydziału Sztuk, to jedynie w szczegółach⁵⁰. Natomiast zdecydowana różnica ujawnia się w Lipsku – przy porównaniu kalendarza ogólnouniwersyteckiego i wykazu *Festa collegii*. Wykaz ten bowiem nie zawiera wielu świąt obowiązkowych (także dla świeckich), ale z drugiej strony – obejmuje dni, które niewątpliwie na całym uniwersytecie skutkowały jakimiś ograniczeniami w prowadzeniu zajęć (zob. Tabelę 2). Jak to wyjaśnić – nie wiem; nie pozwala na to też opis zabytku w znanej mi literaturze⁵¹.

⁴⁸ M. Z d a n e k, Szkoły i studia dominikanów krakowskich w średniowieczu, Warszawa 2005, s. 149-150. Bardzo dziękuję Panu Dr. Maciejowi Zdankowi za życzliwe odnalezienie w rękopisie wspomnianej ordynacji „świętecznych szczegółów” (Archiwum OO. Dominikanów w Krakowie, rps Kr 20).

⁴⁹ Z. K o z ł o w s k a - B u d k o w a, Odnowienie, s. 79, twierdziła, że obniżano w ten sposób „normalne pensum mistrza”, które oznaczało przeprowadzenie dwóch zajęć dziennie, co stanowiło „duże obciążenie dla uczących”. Jak podaje H. M a n i k o w s k a, Szkoły, w: Kultura Polski średniowiecznej XIV-XV w., red. B. Geremek, t. II, [Warszawa 1997], s. 355, „akademicki czas pracy” w semestrze letnim (od 22 kwietnia) trwał 10 godzin, a w zimowym (od 10 października) – 7 godzin dziennie. Por. też np. H. R a s h d a l l, The Universities I, s. 218-219 (rozkład dzienny zajęć).

⁵⁰ Por. też uwagę G. Toepkego o korelacji heidelberskich kalendarzy wydziałowych i przepisów ogólnouniwersyteckich (zob. niżej, przyp. 56).

⁵¹ O kalendarzach lipskich – ogólnouniwersyteckim oraz Wydziału Sztuk pisał już Friedrich Zarncke, znawca i wydawca lipskich źródeł uniwersyteckich (F. Z a r n c k e, Die Urkundlichen Quellen zur Geschichte der Universität Leipzig in den ersten 150 Jahren ihres Bestehens, w: Abhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, t. III, Leipzig 1857, s. 509-922, tu s. 557-558 [o umieszczeniu kalendarza w metryce – „dla łatwiejszego korzystania przez rektorów”], 784 [*Festa collegii*]). Nie oddał on oryginalnego wyglądu zabytków, a tylko, po krótkim opisie, wymienił chronologicznie święta (wraz z podaniem ich dat), a odnośnie kalendarza z metryki wynotował też rodzaje ograniczeń w zajęciach – wraz ze wskazaniem świąt, których dotyczyły. Przy wykazie *Festa collegii* zaznaczył jedynie (oddął to graficznie przez ujęcie w klamry), że wspomnienia Grzegorza (wraz z adnotacją: *fit distributio lectionum ordinariarum*), Rozesłania Apostołów oraz Barbary zostały „wciśnięte (sind eingeschoben), z wyjątkiem przypuszczalnie drugiego [wspomnienia], chyba tą samą ręką, która wniosła pozostałe”. F. Zarncke dokonał przez siebie kilka lat później edycję statutu uniwersytetu poprzedził wykazem „tych dni świątecznych, które obchodzone były na uniwersytecie i na Wydziale Filozoficznym”. Nie nadaje się on tutaj do wykorzystania, Zarncke bowiem „złał” w nim święta z obu przekazów i odesłał do swoich, przywołanych tu wyżej, wcześniejszych uwag (LipskStatuty, s. X). G. Erler, wydając wykaz *Festa collegii*, oddał wzmiankowane „wciśnięcia” kursywą, ale oznaczył nią także (czego brak w uwagach Zarnckiego) adnotację przy dniu św. Idziego (*tunc etiam fit distributio lectionum ordinariarum*). Wg F. Zarnckiego wykaz świąt do księgi promocji Wydziału Sztuk mógł zostać wniesiony w 1409 r., a wg G. Erlera – w 1436 r.

W każdym razie – w wykazie nie ma w dni, których nie notowałby kalendarz wpisany do metryki⁵².

Kalendarze uniwersyteckie z Pragi, Lipska i Heidelbergu nie są pełnymi kalendarzami – mianowicie na szkielet miesiący nanoszono tylko te dni, które, jak zobaczymy, skutkowały jakimiś ograniczeniami w funkcjonowaniu uniwersytetu⁵³. W kalendarzu praskim Wielkanoc nie została umieszczona *expressis verbis* – jednak pod 8 kwietnia wniesiono notę: *in vigilia Palmarum. Non disputatur*, co można by rozumieć, że chodziło tu o Paschę w dniu 16 kwietnia. Jednak Wniebowstąpienie (które w takim razie powinno być ujęte pod 25 maja) wpisano pod 11 maja, wigilię Zesłania Ducha Świętego pod 20 maja (samego święta nie odnotowano), niedzielę Trójcy Świętej pod 28 maja (a więc tu w obu przypadkach konsekwentnie), ale Boże Ciało już pod 8 czerwca („zamiast” 1 czerwca)⁵⁴. Niekonsekwencji tych nie należy jednak tłumaczyć nieznaną kalendaraż kościelny przez osobę wpisującą kalendarz do *Liber decanorum*. Może być to efekt wnoszenia poszczególnych adnotacji w różnych latach. Chodziło bowiem najpewniej jedynie o zaznaczenie, jakie ograniczenia występują w te dni na uniwersytecie, a nie o wykład komputystyki⁵⁵. Natomiast w wydziałowych kalendarzach heidelberskich brak jest *expressis verbis* odniesienia do świąt ruchomych – z wyjątkiem wpisu (ale bez adnotacji odnośnie zajęć) w kalendarzu jurystów pod 25 marca: *Resurrectio domini* (co też trzeba traktować raczej jako element kalendarza wieczystego, a nie odzwierciedlenie sytuacji z konkretnego roku). Znajdują się w nich jednak noty mówiące o zmianach w sposobie prowadzenia zajęć w okresie wielkanocnym, poczynając od Niedzieli Palmowej⁵⁶.

Kalendarze porównałam z odpowiednimi statutami uniwersyteckimi. Średniowieczne statuty krakowskie sięgają początku XV w. Lipskie znane są także od początku XV w.: najstarsze uchwały ogólnouczelniane – z 1410 r., Wydziału Filozoficznego (Sztuk) – z lat 1409-1436 (1445), Wydziału Teologicznego – z odpisu z 1510 r. (z niewątpliwą genezą w XV w.), Wydziału Medycznego – z 1415 r., a jedyna znana F. Zarnckemu redakcja praw Wydziału Prawnego powstała przypuszczalnie około 1504 r. Statuty heidelberskie znane są od schyłku XIV w. – ich postanowienia dotyczące

⁵² Wyjątek stanowi tu dzień św. Małgorzaty – nie zaznaczony został on w kalendarzu najpewniej z powodu zbiegnięcia się tego dnia z patronalnym świętem św. Henryka (zob. Tabelę 2, komentarz do *Henrici*). W dalszej analizie uwzględniłam generalnie kalendarz z metryki (= LipskKalendarz), niekiedy odwołując się do wykazu *Festa collegii*.

⁵³ Por. tu np. uwagę G. Erlera o konstrukcji kalendarza lipskiego (*Die Matrikel der Universität Leipzig*, t. I, s. XIV).

⁵⁴ PragaKalendarz, s. 4-6.

⁵⁵ Nie można też oczywiście wykluczyć, że jest to efekt przenoszenia informacji w jedno miejsce z kilku innych, np. kart wieszanych co roku na Uniwersytecie Praskim w ogólnodostępnym dla wszystkich miejscu; plakatowanie było w średniowieczu jednym ze sposobów upowszechniania postanowień synodalnych, a dowodnie karty pergaminowe ze spisem świąt obowiązkowych wieszano w chórze czy zakrystii kościołów katedralnych (por. I. Skierska, *Sabbatha sanctifices*, s. 211-212). Badanie tej kwestii wykracza jednak poza ramy tego artykułu.

⁵⁶ Zob. dokładniej w Uwadze 1 do Tabeli 3. Przywołajmy tu jeszcze istotną opinię wydawcy tych kalendarzy, G. Toepke, że chociaż oba kalendarze są wydziałowe, to gdy chodzi o kwestie ogólne (jak *dies non legibiles*, nieszpory czy msze uniwersyteckie) odzwierciedlają przepisy ogólnouniwersyteckie (*HeidelbergKalendarz*, s. 623).

funkcjonowania uniwersytetu w święta obowiązkowe omówił G. Toepke (w odnośnych miejscach przy analizie kalendarza). Najdokładniejszych jednak informacji o pracy wykładowców i scholarów w dni świąteczne dostarczają statuty Uniwersytetu Praskiego (od 1370 r. do początku XV w.)⁵⁷. Wolno je uznać za reprezentatywne także dla pozostałych trzech omawianych tu uniwersytetów, tym bardziej, że Praga była dla Krakowa i Lipska macierzą, a w organizacji studium w Heidelbergu profesoriowie prasy też odegrali znaczną rolę⁵⁸. Także i praski kalendarz stanowił wzorzec do naśladowania przez owe uniwersytety⁵⁹. Warto też wskazać, że nie zawsze w uniwersyteckich statutach umieszczano jakiekolwiek regulacje dotyczące prowadzenia zajęć w dni świąteczne, uznając, że fakt nieodbywania (obowiązkowych) wykładów w święta nakazane jest tak oczywiste, iż specjalnie nie trzeba o nim przypominać. Podnosił to już G. Toepke, omawiając kalendarz heidelberski. Podobnie – Anna-Dorothee von den Brincken, analizująca statuty kolońskiego Wydziału *Artes* z 1398 r. Stwierdziła ona, że o ile np. na początku statutów wiedeńskich wymienione zostały święta i egzekwie uniwersyteckie, to „święta Kolonia” milczała w tej kwestii w statutach swej *almae matris*, traktując to zapewne jako rzecz oczywistą⁶⁰. Konstatacja ta była jednak nieścisła: w statutach wiedeńskiego Wydziału *Artes* także nie ma wykazu dni świątecznych, a jedynie postanowienie o uroczystym obchodzeniu (z nieszporem oraz mszą i kazaniem po łacinie) wspomnienia św. Katarzyny, którą obrano na patronkę Wydziału. Ponadto wskazano ogólnie, że *festa cum debita reverentia peragantur*; analogicznie – także anniwersarze i egzekwie uniwersyteckie⁶¹.

Materiał uzyskany z kalendarzy i statutów porównałam z wykazami świąt nakazanych, do których przestrzegania zobligowani byli wszyscy wierni w odnośnych diecezjach lub metropoliach kościelnych. Są to wykazy zawarte – odpowiednio – w: kodyfikacji prowincjalnej arcybiskupa gnieźnieńskiego Mikołaja Trąby z 1420 r., statutach biskupa krakowskiego Piotra Wysza z 1396 r., statutach prowincjalnych arcybiskupa praskiego Arnošta z Pardubic z 1349 r.⁶², a także w kalendarzach diecezjalnych zaczerpniętych z mszałów dla Merseburga (1502 r.) i Magdeburga (1480 r.)

⁵⁷ PragaStatuty, s. 88: Rubrica V, 35 *Quibus diebus non habentur exercitia*, s. 120: Rubrica X, 28 *Non legatur nec disputetur die Animarum*, s. 117: Rubrica X, 23 *De non disputando in diebus Rogationum* (statuty odpowiednio z lat 1393, 1408 i 1401; kwestie związane ze świętami pojawiają się też w innych fragmentach tychże statutów – zob. niżej); KrakówStatuta; LipskStatuty; HeidelbergKalendarz (tu zwł. s. 623-627).

⁵⁸ Zob. literaturę cytowaną niżej, w przyp. 90.

⁵⁹ Zob. np. uwagę G. Erlera, w: *Die Matrikel der Universität Leipzig*, t. I, s. XIV.

⁶⁰ HeidelbergKalendarz, s. 625; A.-D. von den Brincken, *Die Statuten der Artistenfakultät von 1398*, w: *Die Kölner Universität im Mittelalter. Geistige Wurzeln und soziale Wirklichkeit*, Berlin – New York 1989, s. 400 (z powołaniem na pracę A. Lhotsky'ego, zob. przyp. następny).

⁶¹ A. Lhotsky, *Die Wiener Artistenfakultät 1365-1497*, Wien 1965, s. 225-227 (zob. też niżej, przyp. 92, 104).

⁶² Statuty synodalne wieluńsko-kaliskie arcybiskupa Mikołaja Trąby z r. 1420, wyd. J. Fijałek, A. Vetulani, Kraków 1915-1920-1951 (Studia i materiały do historii ustawodawstwa synodalnego 4), s. 38-39; Starodawne prawa polskiego pomniki, t. IV, wyd. U. Heyzmann, Kraków 1875, s. 58-59 (statuty diecezjalne krakowskie biskupa Piotra Wysza z 1396 r.; w: I. Skierska, *Sabbatha sanctifices*, s. 463, przyp. 12, błędnie podane strony wydania); Pražské synody a koncily předhusitské doby, wyd. J. V. Polc, Z. Hledíková, Praha 2002, s. 143-145: *De festivitatis celebrandis* (statuty prowincjalne praskie, 1349 r.).

oraz Wormacji (1522 r.) i Moguncji (1482 r.)⁶³. Przypomnijmy, że Lipsk leżał w diecezji Merseburg, która była sufraganią Magdeburga, a Heidelberg – w diecezji wormackiej należącej do archidiecezji mogunckiej.

Przeprowadzona analiza pokazuje, że na krakowskim Wydziale Sztuk obowiązkowe wykłady i dysputy miały być zawieszane (*non legatur, nec disputetur*) w 55 pełnych świąt, a więc obchodzonych przez całą dobę, oraz w 2 święta niepełne, czyli dni czczone tylko poprzez udział w mszy (*post prandium* w św. Idziego [1 września] oraz *ante prandium* w Dzień Zaduszny [2 listopada]), w oktawy: Bożego Narodzenia, Paschy, Bożego Ciała i (najpewniej) Wniebowstąpienia⁶⁴ oraz świętych Jerzego i Wojciecha⁶⁵, a także przez 4 dni po Zesłaniu Ducha Świętego⁶⁶. Najpewniej analogiczne przepisy obowiązywały na całym Uniwersytecie Krakowskim⁶⁷. Podobnie było w Pradze – gdzie mamy do czynienia nawet z większą liczbą świąt patronalnych (zob. Tabela 1)⁶⁸. W Heidelbergu *non legitur* (*non legitur ordinarie*) w ponad 60 świąt stałych, a w kilka dalszych *non disputatur* (w 8 na Wydziale Sztuk, w 3 u jurystów); gdy dodamy święta

⁶³ H. Grotefend, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, t. II/1, Hannover 1898 (w nawiasach w tekście daty mszałów będących podstawą edycji), s. 109-112, 121-124 (Merseburg, Magdeburg), s. 113-117, 205-208 (Wormacja, Moguncja). Przy analizach kalendarzy uniwersyteckich nie podaję stron ich wydania, podobnie stron z chronologii H. Grotefenda (są one łatwe do odnalezienia według dat świąt).

⁶⁴ Tak przypuszczalnie należy rozumieć zapis: *In tribus diebus Rogacionum* [czyli przed Wniebowstąpieniem – IS] *et infra octavam similiter* / *In vigilia Ascensionis de sero et in die similiter*; tym bardziej, że ostatni z Dni Krzyżowych (środa) był jednocześnie wigilią wypadającego w czwartek Wniebowstąpienia. Przy Bożym Ciele z kolei adnotacja o ograniczeniu zajęć także w trakcie trwania oktawy tego święta został wniesiona inną ręką, ale chyba niewiele późniejszą niż reszta wpisu (czyli i cały wykaz) – zob. przyp. 1 oraz 99.

⁶⁵ Kadencja dziekana krakowskiego Wydziału Sztuk trwała semestr: wyborów dokonywano na początku każdego semestru, a więc: około św. Jerzego (23 kwietnia; o weneracji wspomnień św. Jerzego i św. Wojciecha w tym samym dniu zob. I. Skierska, *Wojciech, Jerzy i Marek – trzej święci sąsiedzi w polskim kalendarzu średniowiecznym*, *Roczniki Historyczne* 63, 1997, s. 17-58) i św. Gawła (16 października). Do 1418 r., a zapewne także w l. 1422, 1425 i 1426, kadencje rektorów trwały rok, zaczynały się ok. św. Jerzego, potem kadencje te były semestralne, a terminy wyborów takie same, jak dziekanów Wydziału Sztuk (Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400-1508, t. I, s. XXXII; por. też J. Stóces, *Pátrání*, s. 72-73). Może więc ta przerwa świąteczna w odbywaniu zajęć, obejmująca oktawę św. Jerzego i św. Wojciecha, spowodowana była nie jakimś specjalnym nabożeństwem ku obu świętym, ale wiosenną zmianą we władzach oraz, w związku z nowym semestrem, ze zmianami w programie zajęć (wspomnienie patrona Krakowa, św. Floriana, świętowane było, wedle statutów Wydziału Sztuk, tylko przez jeden dzień; por. też komentarz do dnia św. Floriana w Tabeli 1). W kalendarzu z praskiego *Liber decanorum* Wydziału Filozoficznego pod 17 kwietnia zapisano: *Mutantur exercitia*, a pod 24 kwietnia: *Electio lectionum*; w Pradze *non disputatur* w św. Jerzego i św. Marka (PragaKalendarz, s. 4).

⁶⁶ Tak też Z. Kozłowska-Budkowa, *Odnowienie*, s. 79.

⁶⁷ Por. niżej, o obecności na tej liście św. Idziego; zob. także uwagę G. Toepkego o wzajemnym stosunku kalendarzy wydziałowych i przepisów ogólnouniwersyteckich (wyżej, przyp. 56; HeidelbergKalendarz, s. 623).

⁶⁸ F. Kavka, *Organisace studia*, s. 28 („téměř sto v roce”); F. Šmahel, *Fakulta*, s. 112, stwierdził krótko, że naukę w trakcie roku uniwersyteckiego przerywały jedynie egzaminy oraz „kościelne albo uniwersyteckie święta (*dies festivi, non legibiles*)”, dodając (zdaje się, że za F. Kavką), że świąt tych było około 100.

ruchome, otrzymujemy nawet 80 pełnych dni. W lipskim kalendarzu uniwersyteckim 58 pełnych dni i 1 dzień *ante prandium* (Dzień Zaduszny) oznaczono jako świąteczne, skutkujące ograniczeniami w planowych zajęciach. Są to tylko święta o stałych terminach, kalendarz ten nie ma charakteru historycznego, więc nie uwzględniono w nich świąt cyklu paschalnego.

Wykazy uniwersyteckich dni wolnych od obowiązkowych zajęć (wykładów, dysput czy ćwiczeń) obejmują na wspomnianych czterech uniwersytetach więcej dni niż katalogi świąt nakazanych w odnośnych diecezjach (por. tabele poniżej). Ta „nadwyżka”⁶⁹ to przede wszystkim wspomnienia ściśle związane z nauczaniem – a więc czterech doktorów Kościoła (papieża Grzegorza 12 marca, Ambrożego 4 kwietnia, Augustyna 28 sierpnia i Hieronima 30 września), których dni wedle krakowskich statutów biskupa Wysza miały być celebrowane tylko *ab ecclesia*, ale w rycie *duplex*, natomiast według statutów prowincjalnych Trąby z 1420 r. i prowincjalnych praskich z 1349 r. były to święta „połówkowe”. Podobnie z nauczaniem wiązać należy dni Tomasza z Akwinu (7 marca)⁷⁰, Bernarda z Clairvaux (20 sierpnia) i papieża Klemensa (23 listopada). Z nich tylko Klemens występuje w statutach krakowskich Piotra Wysza i to wśród dni, których weneracja obowiązywała jedynie kler (*ab ecclesia*); nikogo z tej trójki nie ma natomiast w praskiej regulacji prowincjalnej⁷¹. Z kolei w rozpatrywanych tu odnośnie Heidelbergu i Lipska kalendarzach tylko w mszale magdeburskim z 1480 r. wspomnienia Grzegorza, Augustyna i Hieronima oraz Bernarda i Klemensa zostały oznaczone *in rubro*. W kalendarzu z mszału wormackiego z 1522 r. żadne z tych siedmiu wskazanych tu wspomnień nie zostało oznaczone jako święto nakazane, ale czterem doktorom Kościoła przydano wysoki ryt liturgiczny: *duplex*, przy pozostałych umieszczono niższe stopnie rytu: przy Tomaszu z Akwinu i Bernardzie – *commemoratio*, a Klemensie – *IX [lectionum]*. Uniwersytecka społeczność to „ciało kościelne” – a zatem i ją obowiązywały regulacje (tu: odnośnie świętowania) dotyczące tylko duchownych.

W uniwersyteckich kalendarzach uhonorowani zostali także lokalni patroni. W Pradze – Zygmunt, Wit, Prokop, Cyryl i Metody, Wacław, Ludmiła, Pięciu Braci (późniejszą ręką dodano Jana Husa z adnotacją: *non disputatur ex novo statuto*)⁷², a w Krakowie – Florian, Stanisław i Wojciech, a także być może fundatorka Uniwersytetu – królowa Jadwiga. Umieszczenie noty *In die Hedwigis similiter* między wspomnieniami Hiero-

⁶⁹ Składające się na nią święta można określać jako *festas collegii* (por. HeidelbergKalendarz, s. 625 – dokonane przez wydawcę, G. Toepkego, streszczenie konkluzji uniwersyteckiej z początku 1387 r.); zob. też np. F. K a v k a, *Organisace studia*, s. 28.

⁷⁰ Można tu wskazać, że Akwinata – nb. jego dzieła były w uniwersyteckim programie – uważał nauczanie za najważniejszą formę pracy intelektualnej (G. C e n a c c h i, *Il lavoro*, s. 103). W Heidelbergu do kalendarza święto to zostało wprowadzone w 1393 r. na mocy decyzji rektora, odpowiadającego tu na petycję Wydziału Teologicznego (zob. niżej, Tabela 3, komentarz do *Thome de Aquino*).

⁷¹ Zob. I. S k i e r s k a, *Sabbata sanctifices*, s. 220-229. Warto tu wskazać, że w przypadku czterech doktorów Kościoła oraz Klemensa było to obniżenie znaczenia święta, odebranie przez Wysza rangi świąt nakazanych, jaką przydały im wcześniejsze statuty krakowskiego biskupa Nankera z 1320 r. (tamże, s. 222-223, s. 93 – o możliwych przyczynach obniżenia rangi tych świąt).

⁷² Nie są mi znane informacje, aby w czasach husyckich wprowadzono w Pradze inne zmiany w kalendarzu uniwersyteckim.

nima (30 września) i Gawła (16 października) kazałoby odnieść ją do Jadwigi śląskiej; weneracja jej wspomnienia wedle statutów Piotra Wysza (wydanych, dodajmy, przed śmiercią Jadwigi Andegawenki) obowiązywała tylko kler. Krakowska społeczność uniwersytecka jednak w tym dniu wspominała, jak sądzę, raczej (czy może lepiej: również) żonę Władysława Jagiełły⁷³. W kalendarzu lipskiej uczelni także uwzględniono patronalne święta: Henryka *patroni Merseburgensis* (13 lipca), Donata *patroni Misnensis* (7 sierpnia), Wawrzyńca *patroni Merseburgensis* (10 sierpnia), Maurycego *patroni Magdeburgensis* (22 września). Z nich tylko przy Donacie nie zaznaczono, że w wigilię *non disputatur in exercitiis vespertinis (de sero)*. Nie ma tej noty co prawda przy Maurycem, ale tu brak ten wynika być może z sekwencji świąt: dzień wcześniej (21 września) przypada apostołskie święto obowiązkowe – św. Mateusza, w którego wigilię na lipskim uniwersytecie *non disputatur de sero*⁷⁴. Także w Heidelbergu święta patronalne – choćby Kościoła mogunckiego (jak Kiliana, Albana, Udalryka⁷⁵) – powodowały zawieszenie wykładów.

Wśród dni oznaczonych jako wolne od obowiązkowych zajęć znajdujemy też w kalendarzach uniwersyteckich wspomnienia św. Anny (matki Marii) i św. Idziego (założyciela i opata klasztoru benedyktynów w późniejszym St. Gilles, zm. między 720 a 725 r.). Żaden z tych dni nie występuje jako święto obowiązkowe w znanych mi średniowiecznych statutach diecezjalnych – polskich i ościennych⁷⁶. Na krakowskim Wydziale Sztuk (a pewnie i na całym uniwersytecie) w św. Annę wykłady i dysputy miały nie odbywać się przez cały dzień, a na Idziego – *post prandium*. Mogłoby się wydawać, że w Krakowie wspomnienia te należałoby wiązać z patronami dwóch świątyń uniwersyteckich. Być może takie skojarzenia pojawiały się już w praktyce świętowania⁷⁷, ale raczej nie jest to, jak sądzę, główna (a zapewne nie jedyna) przy-

⁷³ O „odbijaniu się” w kulcie św. Jadwigi śląskiej kultu Jadwigi Andegawenki pisze np. L. Wojciechowski, Treści ideowe święta Rozesłania Apostołów w Polsce średniowiecznej. Zarys problematyki, w: Symbol Apostolski w nauczaniu i sztuce Kościoła do Soboru Trydenckiego, Lublin 1997, s. 321; A. Witkowski, Kultury pątnicze piętnastowiecznego Krakowa. Z badań nad miejską kulturą religijną, Lublin 1984, s. 88-92; G. Lichończak-Nurek, Wojciech herbu Jastrzębiec arcybiskup i mąż stanu (ok. 1362-1436), Kraków 1996, s. 26, 182-183 (o propagowaniu kultu królowej przez jej kanclerza, biskupa krakowskiego Wojciecha Jastrzębca). Por. też (przytoczoną przez L. Wojciechowskiego, l.c.) opinię T. Długosza, Życie religijne w Krakowie za czasów królowej Jadwigi, Ruch Biblijny i Liturgiczny 5, 1960, s. 465, który odbywanie w Krakowie w trakcie uroczystych obchodów wiktarii grunwaldzkiej procesji do kościoła Św. Jadwigi (bożogrobców) na Stradomiu wyjaśnia zbiegnięciem się terminu bitwy z rocznicą śmierci królowej (17 VII 1399 r., dwa dni po święcie Rozesłania Apostołów) – z Jadwigą łączono przepowiednie co do klęski Krzyżaków, urządzano zatem procesję do kościoła jej patronki. U. Borkowska, Królewskie modlitewniki. Studium z kultury religijnej epoki Jagiellonów (XV i początek XVI wieku), Lublin 1999, s. 224-225, wybór tego kościoła stacyjnego uzasadnia tym, że św. Jadwigę śląską Jagiellonowie traktowali jako patronkę ich państw. Nie można oczywiście wykluczyć, że umieszczenie Jadwigi w kalendarzu Wydziału Sztuk miało charakter wpisu kommemoratywnego; wydaje mi się jednak to mało prawdopodobne, uważam bowiem, że w takiej sytuacji zanotowano by to raczej w lipcu, pod datą śmierci królowej.

⁷⁴ LipskKalendarz, s. 19-21; por. też LipskKsProm, s. 140.

⁷⁵ O tych patronach por. L. Falck, A. Gerlich, Mainz, w: Lexikon des Mittelalters, t. VI, 1999, kol. 131-142, zwł. s. 135-138.

⁷⁶ Zob. I. Skierska, Sabbath sanctifices, s. 222-223, 226-227.

⁷⁷ Prawo patronatu nad kościołem Św. Anny (kolegiata od 1535 r.) Uniwersytet Krakowski

czyna umieszczenia obu wspomnień w kalendarzu krakowskiego Wydziału Sztuk. Odnajdujemy te dni bowiem (zwłaszcza św. Idziego) także w kalendarzach innych uniwersytetów.

Dzień św. Anny (26 lipca: *Anne matris sancte Marie*) znajduje się wśród świąt obserwowanych na uniwersytecie lipskim (tu: bez wigilii) – ale nie potrafię wskazać, z jakiego powodu⁷⁸. Natomiast w obu kalendarzach wydziałowych uniwersytetu w Heidelbergu brak noty o tym dniu, podobnie jak w kalendarzu i statutach praskich. W kalendarzach z mszałów merseburskiego i magdeburskiego wspomnienie Anny zaznaczono *in rubro*, ale w mszałach moguńckim i wormackim brak już takiego wyróżnika, przy czym w wormackim opatrzone je notą o rycie: *Du. IX.*⁷⁹ Anny nie ma też w katalogu świąt nakazanych ze statutów prowincjalnych praskich z 1349 r.⁸⁰ Wydaje się, że umieszczenie wspomnienia Anny w krakowskim wykazie należy chyba wiązać przede wszystkim z upamiętnieniem fundacji uniwersytetu⁸¹; w owym wykazie, a i w krakowskich statutach brak – co budzi zdziwienie – wskazania takiego dnia. A uniwersytety dowodnie uroczyście obchodziły pamiątkę swego powołania do życia – przykładowo w Lipsku dzień *allacionis bulle confirmationis studii Lipcensis* (12 listopada) był wolny od obowiązkowych zajęć (zob. Tabelę 2)⁸². *Collegium alme Universitatis Cracoviensis* król Władysław Jagiełło „instytuował” 22 VII 1400 r., a przywilej fundacyjny, zawierający opis uprawnień i uposażenia studium, wystawił cztery dni później: *feria secunda proxima post diem Sancti Iacobi Apostoli*⁸³, czyli 26 lipca, a więc w dzień św. Anny. A zatem przypuszczalnie to właśnie ten fakt spo-

sprawował od 1418 r. (zob. np. ostatnio: Encyklopedia Krakowa, Warszawa-Kraków 2000, s. 465-466); o związkach kościołach Św. Idziego z uniwersytetem zob. niżej, przyp. 96.

⁷⁸ LipskKalendarz, LipskKsProm. Pamiętajmy, że kult św. Anny upowszechnił się dopiero w XV w., wraz ze wzrostem pobożności maryjnej, propagowanej głównie przez bernardynów. Do Mszału rzymskiego święto Anny wprowadził dopiero w 1474 r. papież Syktus IV, który przed wyborem na papieża był generalnym przełożonym zakonu franciszkanów, miał więc wiele okazji zetknąć się z przejawami i propagowaniem kultu matki NMPanny (może właśnie w związku z tą decyzją papieską św. Annę wniesiono do lipskiego kalendarza). Zob. np. I. Skierska, Święta „kobiece” w polskim średniowiecznym ustawodawstwie synodalnym, w: Kobieta w kulturze średniowiecznej Europy. Prace ofiarowane Profesor Alicji Karłowskiej-Kamzowej, Poznań 1995, s. 87-88; A. Dörfler-Dierken, Die Verehrung der heiligen Anna in Spätmittelalter und früher Neuzeit, Göttingen 1992, zwł. s. 13-14, 82-120; t.j.ż., Vorreformatorsche Bruderschaften der hl. Anna, Heidelberg 1992 (Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Philologisch-historische Klasse 3); ze starszej literatury: B. Kleinschmidt, Die heilige Anna. Ihre Verehrung in Geschichte, Kunst und Volkstum, Düsseldorf 1930.

⁷⁹ Nie umiem odpowiedzieć na pytanie, kiedy tego dokonano i który z rytów (*duplex* czy *IX lectionum*) jest starszy – wymagałoby to przeprowadzenia szerszych studiów. Teoretycznie można dopuścić możliwość ich „współlistnienia”, czyli wyboru w liturgii jednego z nich – zależnie np. od tego, czy w danym roku zachodziła okurencja (czyli zbiegnięcie się wspomnienia) z niedzielą. O stopniach rytu liturgicznego zob. dokładniej I. Skierska, Sabbath sanctifices, s. 28-34.

⁸⁰ LipskKalendarz, s. 19; HeidelbergKalendarz, s. 635.

⁸¹ Przypuszczenie to zawdzięczam Panu Prof. Antoniemu Gąsiorowskiemu.

⁸² Por. F. Zarncke, Die Urkundlichen Quellen, s. 558; G. Erler, w: Die Matrikel der Universität Leipzig, t. I, s. XV; F. Rexroth, Ritual, s. 73-74, 78-79.

⁸³ O fundacji i odnowieniu Uniwersytetu Krakowskiego ostatnio zwięźle: T. Jurek, Wstęp, w: Metryka Uniwersytetu Krakowskiego, s. XVIII (tam wcześniejsza literatura); Codex diplomaticus Universitatis Studii Generalis Cracoviensis, cz. I, Kraków 1870, nr 16.

wodował umieszczenie św. Anny wśród dni, w które zawieszano w Krakowie zajęcia. Byłby to zatem swego rodzaju *dies dedicationis*.

A co z przypadającym 1 września wspomnieniem św. Idziego? W tym dniu dysputy nie odbywały się na Uniwersytecie Praskim⁸⁴. Zawieszano także zajęcia w Heidelbergu – w kalendarzu tamtejszego Wydziału Sztuk (z 1387 r.) zanotowano najpierw: *Egydij abbatis non disputatur*, ale potem (kiedy?) poprawiono na *non legitur*. Natomiast w kalendarzu jurystów z około 1391 r. przy Idzim adnotacja *non legitur* została, wedle G. Toepke, dopisana później (ale nie podał on, kiedy mogło to nastąpić)⁸⁵. W Czechach, podobnie jak w Polsce, dzień św. Idziego nie był świętem nakazanym; nie został też oznaczony *in rubro* w wydanych przez H. Grotefenda kalendarzach diecezji wormackiej i merseburskiej (oraz ich metropolii: Moguncji i Magdeburga). Brak go również w wykazie świąt obowiązkowych z praskich statutów prowincjalnych⁸⁶. Z czego zatem wynikała obecność Idziego w uniwersyteckich kalendarzach? Należał on do najbardziej popularnych średniowiecznych świętych, zaliczano go do grona czternastu wspomóżycieli, uważano za patrona m. in. macierzyństwa, małych dzieci, podróżników, pielgrzymów, krzyżowców, kupców i handlarzy koni, rybaków, rolników i pasterzy, zabłąkanych, ubogich, ale i dobrej spowiedzi⁸⁷. Jednak przyczyna obecności tego wspomnienia wśród dni, w które przynajmniej częściowo zawieszano uniwersyteckie obowiązkowe zajęcia, nie wynikała z rozpowszechnienia się jego kultu w Europie, lecz była zupełnie inna – niesakralna (podobnie jak przerwa w oktawie Jerzego i Wojciecha⁸⁸). Chodzi mianowicie o termin rozdzielania (w Krakowie: losowania) mistrzom nowych tematów wykładów – konkretnych, wynikających z programu studiów, ksiąg do omówienia. Odbywało się to dwukrotnie w ciągu roku: na św. Grzegorza (12 marca, co zbiegało się z omawianym tu już uczczeniem wspomnienia tego doktora Kościoła) i właśnie na św. Idziego. Reguluje to statut krakowskiego Wydziału Sztuk z 1404 r.⁸⁹ Należy tu widzieć powielenie zwyczaju praskiego. Wiadomo,

⁸⁴ PragaKalendarz, s. 9, pod 1 września: *Non disputatur*.

⁸⁵ HeidelbergKalendarz, s. 637, 646; LipskKalendarz, s. 20.

⁸⁶ Prażské synody, nr XIII, s. 143-144.

⁸⁷ Por. M. Z e n d e r, J. W o l l a s c h, Aegidius, w: *Lexikon des Mittelalters*, t. I, 1999, kol. 176; S. B o b e r, Idzi, w: *Encyklopedia katolicka*, t. VI, 1993, kol. 1432-1433; A. B a z i e - l i c h, Czternastu wspomóżycieli, tamże, t. III, 1985, kol. 925; ostatnio: S. B o b e r, Kult św. Idziego w Polsce w świetle wezwań kościołów, Opole 2004, tu zwł. s. 51-53.

⁸⁸ Zob. wyżej, przyp. 65.

⁸⁹ J. Stočes, Pátrání, s. 72; Z. Kozłowska-Budkowa, Odnowienie jagiellońskie, s. 79; KrakówStatuta, s. VI: *conclusum fuit – , quod semper in die sancti Egidii magistri conueniant ad eligendum libros ordinarios per sortem, ad evitandam inuidiam et rancorem, qui ex magistrorum concurrentia consurgit. Et quicumque talium aliquem receperit ordinarium, decano promittat, quod eum continuare velit fideliter, bona fide. Si autem aliquem magistrorum abire contigerit, extunc decano facultatis arcium resignet eundem, qui de nouo pro eodem libro conuocationem faciat, ne in leccionibus facultas arcium negligatur (De eleccione ordinarii; 1404 r.); s. VI-VII: Quoniam iuxta consuetudinem ab inicio fundacionis studii, in nostra vniuersitate studium bis in anno solet innouari, ideoque est, quod quemadmodum ad hyemem magistri per cedulam, pro leccionibus ordinariis capiendis, ipso die beati Egidii, tempore autumnii per decanum conuocantur, similiter ad capiendum lecciones ordinarias per estatem legendas, ipso die beati Gregorii, per cedulam tenoris in statuto priori et super confecto contenti, per decanum facultatis conuocentur (De conuocatione ad festum sancti Gregorii pro recipiendis ordinariis [leccionibus – IS] fienda; 1404 r.). W Liber diligentiarum Facultatis Artistice Universitatis*

że z Pragi zaczerpnięto tak wzory organizacyjne krakowskiego *Studium Generale*, jak i rozwiązania praktyczne (czego odzwierciedlenie znajdujemy m. in. w statutach krakowskiej uczelni)⁹⁰. Na praskim Wydziale Sztuk ustalono mianowicie w 1367 r. – dla uniknięcia zamieszania w programie zajęć, dezorientacji studentów i konfliktów między wykładowcami – termin rozdzielenia między mistrzów konkretnych tematów (ksiąg) przeznaczonych do wykładania studentom w semestrze zimowym na *prima die Septembris* – a więc na dzień św. Idziego⁹¹. Analogiczną sytuację obserwujemy na uniwersytecie lipskim, będącym także praską „emanacją”. W lipskim kalendarzu uniwersyteckim pod 1 września, obok wpisu: [*festum* – IS] *Egidii*, znajdujemy notę: *Hic fit distributio librorum*. W wykazie świąt w księdze promocji Wydziału Filozoficznego adnotacja *fit distributio lectionum ordinariarum* znalazła się zarówno przy wspomnieniu św. Grzegorza, jak i św. Idziego, a statuty tegoż wydziału kilkakrotnie o dystrybucji ksiąg w oba te dni przypominały. Również na wiedeńskim Wydziale Sztuk rozdzielenia ksiąg dokonywano na św. Idziego⁹².

Dopiero zresztą przyjęcie takiego wytłumaczenia obecności św. Idziego w krakowskim wykazie *De festivitatibus per Facultatem celebrandis* pozwala zrozumieć, dlaczego w nim odnośnie tego (i tylko tego!) dnia dyspozycja *non legatur, nec dispu-*

Cracoviensis, cz. I (1487-1563), wyd. W. Wisłocki, Kraków 1886 (Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce, t. IV), nie znalazłam informacji o roli terminu na św. Idziego w rozplanowywaniu zajęć.

⁹⁰ Zob. ostatnio K. O ż ó g, *Utrum Universitatis Pragensis sit mater Universitatis Cracoviensis?* Czyli o wzorcach korporacyjnych krakowskiej wszechnicy w XV wieku, w: *Wspólnoty małe i duże w społeczeństwach Czech i Polski w średniowieczu i w czasach nowożytnych*, Kraków 2010, s. 59-81, tu zwł. s. 72-73: „System organizacyjny fakultetu artium w Krakowie wzorował się w zasadniczych elementach na praskim. Krakowscy redaktorzy, sporządzając statuty w latach 1404-1406, mieli przed sobą statuty praskie, ale nie naśladowali ich literalnie, lecz przejmowali niektóre rozwiązania. Pierwszy zbiór statutów krakowskiego fakultetu artium został ułożony według czytelnej koncepcji przez jedną komisję, a nie narastał etapami w długim okresie, jak to było w przypadku statutów praskiego wydziału sztuk. Stąd statuty krakowskie są związane i w systematycznym porządku ujmują strukturę fakultetu i jego funkcjonowanie, poczynając od urzędu dziekana i mistrzów, poprzez egzaminy bakałarskie i magisterskie, program studiów, proces nauczania (wykłady, dysputy i ćwiczenia), na kalendarzu zajęć uniwersyteckich kończąc. Statuty praskie w redakcji z 1390 roku dokonanej za dziekana magistra Macieja z Legnicy mają nieco podobny układ”. O wzorcach organizacji studium praskiego i potem dalszej emanacji tych wzorców por. też np. M. S v a t o š, w: *Dějiny univerzity Karlovy*, t. I (jak w przyp. 14), s. 29-32; J. S t o č e s, *Pátrání*, s. 61-65.

⁹¹ *PragaStatuty*, s. 68 (Rubrica V, 1: *De modo eligendi ordinarium [tj. ordinarium librorum et exercitorum* – tak w tytule Rubryki (IS)]: *nazajutrz po św. Łukaszu debeant incipi de novo lectiones ordinariae & quod quilibet sic disponat de libris antiquis, ut antea finiatur* – *Debent quoque omnes libri Aristotelis una cum geometricalibus, arithmeticalibus, astronomicis & musicalibus secundum deliberationem magistrorum regentium, seu pro illo anno regere volentium inter illos distribui prima die Septembris taliter, quod omnes ordinarie, prout sequitur, finiantur, & quicumque magistrorum eadem die distributioni non interfuit, vel habitu caruerit, locum amittat secundum senium ordinarium librum eligendi*).

⁹² *LipskKalendarz*, s. 20; *LipskKsProm*, s. 140; *LipskStatuty*, s. 309 (Idzi; statut z 1410 r.); 391 (Idzi i Grzegorz; statuty z lat 1471-1490), 434 (j.w.; statuty z lat 1499-1522), 499 (redakcja statutów z 1507 r.; tu m. in. uwaga, że dystrybucja ksiąg ma miejsce, obok dnia św. Idziego, także w św. Grzegorza, *eo dempto quod tunc electio seu deputatio non celebrabitur lectorum in artibus ordinarie legentium*); A. L h o t s k y, *Die Wiener Artistenfakultät*, s. 255.

tetur odniesiona została do czasu dopiero *post prandium*. Zdaje się, że to właśnie po południu czy wieczorem (analogicznie do pory konwokacji mistrzów i bakałarzy, zwoływanych do rozpatrzenia spraw bieżących⁹³) dokonywano przydziału poszczególnym wykładowcom tematów ich zajęć. *Casus* Idziego potwierdza przy tym, że krakowski wykaz *De festivitibus* to wykaz dni wolnych od obowiązkowych zajęć na uniwersytecie – i to niekoniecznie z powodu świąt kościelnych. Taki charakter miały też trzy pozostałe analizowane tu uniwersyteckie kalendarze.

Nie można jednak przy św. Idzim wykluczyć pewnego związku z upamiętnianiem historii krakowskiego *Studium Generale* (choć, jak sądzę, jest to mniej prawdopodobne niż przy wspomnieniu św. Anny). Otóż datę 1 września (*Calendis Septembris*) 1364 r. nosi wystawiony przez papieża Urbana V w Awinionie dokument erekcyjny krakowskiego uniwersytetu⁹⁴. Czy (także?) odzwierciedlenia i tego, niewątpliwie ważnego dla uniwersyteckiej społeczności, wydarzenia należy upatrywać w fakcie umieszczenia dnia św. Idziego wśród obchodzonych świąt⁹⁵? Nie mogę tego wykluczyć, ale przy przyjęciu takiego założenia dość dziwne byłoby zawieszenie zajęć tylko *post prandium*, podczas gdy w dzień św. Anny miało ono dotyczyć całego dnia (*in die*). Za pewne natomiast uważam, że nie należy (podobnie jak przypuszczalnie przy św. Annie) genezy obecności św. Idziego wśród świąt celebrowanych na krakowskim Wydziale Sztuk upatrywać w wezwaniu podwawelskiej kolegiaty Św. Idziego, należącej niewątpliwie do najdawniejszego uposażenia uniwersytetu: Ród Toporów, na czele z kasztelanem

⁹³ Por. np. *Conclusiones Universitatis Cracoviensis*, nr 140, s. 87 (w sprawie bursy Jerusaleń konwokacja uniwersytecka została zwołana przez rektora na niedzielę 4 lipca, na godzinę XVIII), nr 253, s. 221 (w niedzielę 30 VI 1538 r. *facta est convocacio per dominum rectorem* – *hora XIX*).

⁹⁴ *Codex diplomaticus Universitatis Studii Generalis Cracoviensis*, t. I, nr 3 (oryginał nie zachował się); dokładniej (wraz z krytycznym omówieniem wcześniejszej literatury) zob. S. Szczęsny, *Papież Urban V i powstanie uniwersytetu w Krakowie w 1364 r.*, Kraków 1999, s. 161-194, zwł. s. 166-170.

⁹⁵ Może to z tego właśnie powodu król Kazimierz Jagiellończyk w dzień św. Idziego 1471 r. (przypadający wówczas w niedzielę) gościł na śniadaniu wszystkich kolegiatów ze studentami (ich reprezentacją?), rajców krakowskich oraz magistrów i doktorów uniwersyteckich (Rachunki wielkorządowe krakowskie z r. 1471, wyd. R. Grodecki, Kraków 1951, Archiwum Komisji Historycznej, t. XVI, s. 415: *Dominico ipso die s. Egidii, tunc interfuerunt omnes collegiati cum studentibus et consules Cracovienses, doctores et magistri*). Trudno określić, jaki był powód tej wizyty u władcy; może należałoby tu przypuszczać spóźnioną ucztę z okazji kolejnej rocznicy odnowienia uniwersytetu, a może połączenie wspomnień Kazimierzowskiej fundacji i Jagiellowej renowacji (ale wówczas powód opóźnienia nie wynikałby z królewskiego itinerarium, bowiem między 12 maja a 25 lipca poświadczona jest obecność władcy w Krakowie). O dużej liczbie przybyłych osób świadczą wydatki zanotowane przez podrzędczego, np. dla obu stołów (króla i królowej) wyasygnowano 120 kóp chleba z zamkowej piekarni, a w sumie podrządczy wydatki oszacował na 5 grzywien i 14 groszy; dwa dni wcześniej, w dzień św. Feliksa i Adaukta (30 sierpnia), *quia tunc interfuerunt omnes canonici in prandio cum d. rege et cives Wratislavienses*, wydano 100 kóp chleba, a podrządczy wyasygnował w sumie 3 grzywny, 9 skojców i 1 grosz, ale w tym było także 7 achteli (7/8 beczki) piwa *tempore vespertino* (tamże). Trudność w interpretacji spotkania na św. Idziego wynika także z tego, że około początków września Kazimierz Jagiellończyk rzadko bywał w Krakowie – takie pobyty poświadczone są jeszcze w l. 1453, 1467, 1471, 1473, 1475, 1477, 1487 i 1490 (Materiały do itinerarium Kazimierza Jagiellończyka – w opracowaniu Dr Grażyny Rutkowskiej, której bardzo dziękuję za ich udostępnienie).

krakowskim Janem z Tęczyna (nb. egzekutorem testamentu królowej Jadwigi) i kanclerzem koronnym Zakliką z Mydlnik i Międzygórza, scedował na rzecz uniwersytetu swoje rodowe prawo patronatu nad połową tej kolegiaty. Przypuszczalnie akt ten miał miejsce jeszcze w 1400 r. (a więc w roku odnowienia uczelni) i został odebrany przez uniwersyteckie środowisko jako inkorporacja całej kolegiaty⁹⁶.

Z kolei o włączeniu w końcu XV w. do listy świąt obchodzonych przez krakowski Wydział Sztuk wspomnienia króla Władysława węgierskiego (27 czerwca) zadecydowała „materialna” przyczyna. Uczczono w ten sposób znalezienie w 1494 r. skarbu przy budowie Kolegium Większego; o informację tę uzupełniono listę świąt z lat 1406-1408⁹⁷.

Ponadto, przypomnijmy, zajęcia zawieszano w czasie trwania oktav kilku świąt⁹⁸, przy czym trudno wyrokować, czy wszystkie te dni – w Krakowie zwłaszcza dotyczy to oktawy Jerzego i Wojciecha – objęte były obowiązkiem uczestnictwa w mszy. Przy dniu Bożego Ciała zapisano w Krakowie ponadto, że jego oktawa obserwowana jest z powodu procesji⁹⁹. Można więc przypuszczać, że wykłady i dysputy zawieszano, by krakowscy studenci mogli (czy może musieli?) wziąć udział w procesjach, np. jako śpiewacy, co zresztą dawało im okazję do zarobku¹⁰⁰.

Do zmniejszenia dni z ograniczeniami w nauczaniu wynikającymi ze święta nie dopuszczała także niekiedy okurencja, a więc sytuacja, gdy w jednym dniu kalendarzowym zbiegły się terminy dwóch świąt. Przede wszystkim powodowały ją obchody Wielkiejnocy (święta ruchomego), rozpoczynające się w Niedzielę Palmową, a kończące w Niedzielę Przewodnią, czyli w oktawę Zmartwychwstania. Okres ten znosił celebrację każdego innego święta, także nakazanego; obchody takiego wspomnienia przenoszono, zwykle na czas po Niedzieli Przewodniej. Przy bardzo wczesnym lub późnym terminie Wielkiejnocy przesuwane święto mogło też wchodzić z kolizją ze

⁹⁶ Zob. dokładniej: J. Kurtyka, Tęczyńscy. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu, Kraków 1997, s. 234-235, 239; tu też mowa o sporach z opatem sieciechowskim odnośnie patronatu nad kolegiatą Św. Idziego oraz uwaga (s. 239), że w II połowie XVI w. uniwersytet bezskutecznie starał się o realizację cesji Toporów, a „w ciągu XV w. prawo patronatu wykonywali opat i Toporowie”. Jednak dowodnie, co podnosiła już Z. Kozłowska-Budkowa, Odnowienie, s. 47-48, w I połowie XV w. prebendy u Św. Idziego obejmowali uniwersyteccy profesorowie prawa. J. Kurtyka nie odniósł się do tej ostatniej kwestii, choć, zajmując się cesją kolegiaty Św. Idziego, badania Z. Budkovej nad wyposażeniem przywoływał.

⁹⁷ KrakówKsProm, s. 5, przyp. i: *In die Ladislai regis Hungarie propter invencionem thesaurii in Collegio Maiori 1494* (pierwszy wydawca Księgi promocji, J. Muczkowski, przypuszczał, że wpis został wniesiony ręką Mikołaja z Szadka). Por. *Conclusiones Universitatis Cracoviensis*, nr 140, s. 84: konwokacja mistrzów i doktorów uniwersyteckich odbyła się w sobotę 27 VI 1495 r. *post missam expletam, que fuit dies sancti Ladislai confessoris, Regis Hungarie* (H. Barycz, wydawca *Conclusiones*, dodał tu swój komentarz: „dzień św. Władysława odtąd stale był obchodzony uroczystie przez cały Uniwersytet”).

⁹⁸ Oktawy te zresztą pełniły też najpewniej rolę krótkich wakacji śródsemestralnych (przerwy świątecznej).

⁹⁹ KrakówKsProm, s. 4: *et in octava infra circuitum*. Czy dopisanie w wykazie inną, nieco późniejszą ręką tej adnotacji (zob. przyp. 1 i 64) świadczyć może o wykształceniu się na uniwersytecie w Krakowie takiej praktyki nieco później niż około 1406-1408 r. (wtedy, przypomnijmy, powstał wykaz), czy jest to jedynie efekt zwykłej opustki pisarskiej?

¹⁰⁰ Por. H. Maniowski, s. 323.

świętami o stałych terminach kalendarzowych (tzw. „okurencja wtórna”) – wówczas pierwszeństwo uzyskiwały święta kolidujące z Paschą. Kolejna możliwość zbiegnięcia się terminów dwóch wspomnień dotyczy świąt o stałych terminach kalendarzowych i niedzieli. Tutaj największe konsekwencje kolizja ta powodowała w okresie Wielkiego Postu, a także między Paschą a Zesłaniem Ducha Świętego oraz w Adwencie. Wtedy bowiem niedziele „nie przyjmowały” innych świąt, które przekładano zazwyczaj na najbliższy „wolny” dzień – zwykle na poniedziałek, a niekiedy na poprzedzającą sobotę¹⁰¹.

Zajęcia uniwersyteckie ulegały zawieszaniu również z powodu wigilii najważniejszych świąt. W Krakowie miało to miejsce *mane et sero* w wigilie Bożego Narodzenia i Zesłania Ducha Świętego, a także wieczorem (*de sero*) w wigilie Wniebowstąpienia, świąt maryjnych, apostoelskich, Jana Chrzciciela, Wawrzyńca oraz świąt patronalnych¹⁰²: Stanisława (w maju i wrześniu)¹⁰³, Wojciecha, Katarzyny (patronki uczonych)¹⁰⁴. W przypadku Wielkiejnocy ograniczenia obowiązywały już od Wielkiej Środy. Dotyczyły też Dni Krzyżowych przed Wniebowstąpieniem. W Lipsku dysputy nie miały odbywać się wieczorem w wigilie 21 świąt stałych (*non disputatur de sero, in exercitiis vespertinis*)¹⁰⁵; podobnie było w Heidelbergu (*non legitur ultra meridiem*)¹⁰⁶. W kalendarzu z księgi dziekańskiej praskiego Wydziału Sztuk pod datami wigilijnymi widnieje tylko nota *non disputatur*, a w statutach tego wydziału – *non*

¹⁰¹ Dokładniej o okurencji zob. I. S k i e r s k a, *Sabbatha sanctifices*, s. 34-36; o praktycznym rozwiązywaniu w polskim Kościele średniowiecznym problemów z różnymi przypadkami okurencji zob. t e j ż e, *Wojciech*, s. 39-54.

¹⁰² Nie zapisano wigilii przed Florianem, gdyż 3 maja wypada Znalezienie Krzyża, a więc święto całodzienne. Brak też w kalendarzu krakowskim (odwrotnie niż w kalendarzu i statutach praskich!) zapisu o nieodbywaniu zajęć w dzień św. Łukasza Ewangelisty (18 X) – wspomnienie jego i św. Marka Ewangelisty w ustawach średniowiecznych miało zwykle mniejszą rangę niż święta apostoelskie – były to albo święta połówkowe (jak np. w statutach Trąby), albo wenerowane tylko *ab ecclesia* (jak w statutach Piotra Wysza; por. tabelę poniżej oraz I. S k i e r s k a, *Sabbatha sanctifices*, s. 220-221, tabela 5). Z kolei zapis *de mane non legatur nec disputetur et de sero* przy Marku Ewangelście (25 kwietnia) może wynikać przede wszystkim z tego, że dzień ten przypadał w czasie zmiany semestrów oraz wyborów rektora i dziekanów (por. wyżej, przyp. 65).

¹⁰³ Przy majowym Stanisławie adnotacja o ograniczeniu zajęć także w jego wigilię (*de sero*) została dopisana inną ręką, ale chyba niewiele później (por. przyp. 1). Przypuszczać można, że to raczej efekt omyłkowego opuszczenia przy wpisywaniu niż uzupełnianie informacji w efekcie zmiany w praktyce świętowania, bowiem przy wrześniowym Stanisławie informację *de sero et in die* oraz nazwę święta wpisała ta sama ręka (zob. *KrakówKsProm*, s. 4).

¹⁰⁴ O św. Katarzynie jako patronce wiedzy, a zwłaszcza nauk wyzwolonych (co powodowało, że często umieszczano ją na pieczęciach wydziałów sztuk), ostatnio T. J u r e k, *Krakowski dyplom promocji magisterskiej z 1512 roku*, *Rocznik Krakowski* 72, 2006, s. 84-85. Por. też np. statuty wiedeńskiego Wydziału Sztuk z 1398 r., nakazujące każdego roku uroczyste obchody dnia św. Katarzyny, o której w innym miejscu statutów zanotowano, że *nostra specialis domina est pre ceteris nostre facultatis patrona adoptata* (A. L h o t s k y, *Die Wiener Artistenfakultät*, s. 41 oraz 226 i 255 [statuty]; zob. też wyżej, przyp. 61).

¹⁰⁵ Nie ma tu znaczenia ewentualna praktyczna różnica między *non disputatur de sero* a *non disputatur in exercitiis vespertinis* – ta ostatnia nota widnieje przy siedmiu wigiliach, w tym przy czterech przed świętami maryjnymi (wigilia w ogóle nie jest oznaczona tylko przy piątym święcie maryjnym, Nawiedzeniu).

¹⁰⁶ *HeidelbergKalendarz*, s. 631; *LipskKalendarz*, s. 16-21; zob. Tabele. 2-3.

habentur exercitia; w obu przypadkach bez dookreślenia pory dnia (zob. Tabelę 1). W Pradze przed najważniejszymi świętami także zatem zawieszano dysputy i ćwiczenia, ale nie potrafisz tu jednoznacznie określić, czy zakaz ów dotyczyć miał całego wigilijnego dnia. Na takie rozwiązanie zdają się wskazywać uregulowania dotyczące postu w Dni Krzyżowe: Zarówno w kalendarzu, jak i w statutach praskich zanotowano bowiem, że ćwiczenia (dysputy) nie odbywają się w Dni Krzyżowe *ante prandium*, a ponadto – że dodatkowo w środę przed Wniebowstąpieniem (a więc, uzupełnijmy, w wigilię tego przypadającego zawsze w czwartek święta) zakaz dysput odnosi się do całego dnia¹⁰⁷. Wieczorne zawieszenie zajęć w wigilię wpisywało się w ogólną atmosferę przygotowania do święta – wyciszania dnia codziennego, zbliżania się do sfery *sacrum*¹⁰⁸.

Na uniwersytetach zawieszano zajęcia (przynajmniej przez część dnia) także z powodu uroczystości wagi państwowej, jak np. śluby i pogrzeby władców czy dla uczczenia zwycięskiej bitwy. Podobnie – z powodu wydarzeń uniwersyteckich: W Lipsku, przypomnijmy, uczczone zostało też (ale bez wigilii) czysto uniwersyteckie wydarzenie: *Allacio bulle confirmationis studii Lipcensis* (12 listopada). W Heidelbergu np., co podniósł G. Toepke, zawieszano zajęcia z powodu promocji czy *sermones* na Wydziale Teologicznym, ale np. także z powodu śmierci wykładowcy¹⁰⁹. Zawieszano je też dla odbycia kommemoracji – za zmarłych dobrodziejów, studentów i wykładowców; miały one miejsce podczas mszy uniwersyteckich. W listopadzie 1386 r. na świeżo powołanym do życia uniwersytecie w Heidelbergu postanowiono: *perpetuis temporibus in quinque festis beatissime Marie virginis, videlicet conceptionis purificationis annunciationis assumptionis et natiuitatis, insuper in festo beate Katherine virginis, beati Nicolai, epiphanye, passionis Petri et Pauli apostolorum et in die animarum pro defunctis haberentur missa vniuersitatis et prime vespere in profestis, preterquam in die omnium sanctorum loco vesperarum habebuntur vigilie pro defunctis, donec hoc per vniuersitatem fuerit aliter ordinatum*. Niewątpliwie studenci byli zobligowani do udziału w tych uniwersyteckich nabożeństwach. W 1390 r. liczba mszy uniwersyteckich w Heidelbergu została zredukowana do sześciu: cztery odprowadzano w czwartki – po Zesłaniu Ducha Świętego oraz w trakcie Suchych Dni we wrześniu, grudniu i w Wielkim Poście. Dwie kolejne msze uniwersyteckie miały charakter kommemoracyjny: jedna to anniwersarz księcia Ruprechta I (zm. 17 II 1390 r.), fundatora uniwersytetu, a druga (9 kwietnia) – Konrada z Gelnhausen, pierwszego kanclerza stu-

¹⁰⁷ Zob. PragaKalendarz, s. 5; PragaStatuty, s. 88 (Rubrica V, 35): w wykazie *Quibus diebus non habentur exercitia* wskazano m. in. *festum ascensionis* i jego wigilię (czyli środę poprzedzającą zawsze przypadające w czwartek święto Wniebowstąpienia); s. 117 (Rubrica X, 23 – *De non disputando in diebus Rogationum*): *Anno Domini 1401. 25. die mensis Maji in decanatu magistri Erasmi Eliae de Nyssa facta plena congregatione magistrorum conclusum fuit & statutum nullo penitus contradicente, quod nullus magistrorum aut baccaliorum per amplius in diebus Rogationum exercitiis maturis* [**Matutinis* – przypis wydawcy] *continuet et exerceat*. F. Šmahel, Fakulta, s. 112, nie podjął tej kwestii.

¹⁰⁸ W 1390 r. senat uniwersytetu w Heidelbergu powołał komisję *ad videndum de festis quibus non legitur post prandium, an ita debeat obseruari* (HeidelbergKalendarz, s. 627); sądząc, że chodzi tu w praktyce raczej o zawieszanie wykładów w wigilijny wieczór.

¹⁰⁹ HeidelbergKalendarz, s. 625, 626, 643: *Nota, quod quando moritur aliquis doctor vel licenciatus legens ordinarie, illo die non legetur, et si de nocte uel de vespere decederet, sequenti die non legetur* (nota na karcie marcowej w kalendarzu jurystów).

dium i jego benefaktora, oraz innych dobrodziejów¹¹⁰. Na wiedeńskim Wydziale Sztuk anniwersarz (uroczysta msza i wigilie śpiewane w nieszpory poprzedzające) w intencji wszystkich zmarłych członków Wydziału miał się odbywać raz w roku: w środę Suchych Dni wypadających w Wielkim Poście (czyli w środę po Niedzieli *Invocavit*, pierwszej w Wielkim Poście)¹¹¹. W Krakowie charakter komemoracyjny miała mieć w końcu XV w. msza w intencji króla Kazimierza Jagiellończyka: W konkluzji uniwersyteckiej z początków maja 1493 r. zapisano, że we wtorek po Zesłaniu Ducha Świętego tegoż roku (*feria tertia festi Penthecostes*; 28 maja) społeczność uniwersytecka ma odprawić wigilię za duszę zmarłego w ubiegłym roku króla (zm. 6 VI 1492 r.; była to wówczas środa przed świętem Zesłania Ducha Świętego), a w dzień następny (*feria quarta dictum festum Penthecostes*) ma zostać odprawiona msza w jego intencji – i tak należało postępować co roku¹¹². Także i w poszczególnych kolegiach obchodzono uroczyste wspomnienia ku czci donatorów, niekiedy wyróżniając osobnym nabożeństwem osoby szczególnie zasłużone¹¹³.

Podsumujmy: na Uniwersytecie Krakowskim zajęcia obowiązkowe nie odbywały się w około 90 całych dni świątecznych (albo ponad 90 – jeśli uwzględnić oktawę Wniebowstąpienia¹¹⁴) i 9 pełnych wigilii, czyli w około 100 pełnych dni, a ponadto w 2 święta połówkowe i wieczorem w 22 wigilie. W Pradze było tych dni jeszcze więcej – z powodu większej liczby świąt patronalnych (oraz ewentualnie całodziennych wigilii)¹¹⁵, podobnie w Lipsku i Heidelbergu. Taka liczba pozostaje w zgodzie z obowiązującymi wówczas wszystkich wiernych zasadami weneracji obowiązkowych dni świętych – było ich w ciągu roku około 90 (wraz z niedzielami)¹¹⁶. Do tego jeszcze trzeba doliczyć krótkie wakacje „wiosenne”, trwające generalnie od soboty przed Niedzielą Palmową (a najpóźniej od wtorku po tej niedzieli) do poniedziałku po Niedzieli Przewodniej (pierwszej po Wielkiejnocy), oraz letnie wakacje uniwersyteckie¹¹⁷ (kilka

¹¹⁰ HeidelbergKalendarz, s. 625, 627. Jednym z istotnych elementów przy datowaniu kalendarza jurystów są właśnie te msze uniwersyteckie – jest ich tam (niewątpliwie pod wpływem konkluzji z 1390 r.) zaznaczonych mniej niż w kalendarzu artystów; trzeba jednak wskazać, że w opublikowanych przez Toepkego kalendarzach przy trzech świętach maryjnych (Oczyszczeniu, Zwiastowaniu i Narodzeniu) nie ma adnotacji, że zapisu o mszy brak w kalendarzu jurystów (zob. Tabelę 3).

¹¹¹ A. L h o t s k y, Die Wiener Artistenfakultät, s. 42 (tu data tego terminu błędnie rozwiązana jako „środa w tygodniu przed [Niedzielą] Laetare”), 227 (*De anniversariis et exequiis facultatis* – tu także omówiony udział w egzekwiach za zmarłego członka Wydziału).

¹¹² *Conclusiones Universitatis Cracoviensis*, s. 75-76, nr 130.

¹¹³ Przykładowo, w 1511 r. w statutach Collegium Maius uniwersytetu w Lipsku zadekretowano obchodzenie anniwersarza doktora medycyny Konrada *Nisemanni de Obernlackheim*, który na rzecz Collegium zapisał w testamencie 100 florenów reńskich; analogicznie uczyło tamtejsze Collegium Minus w 1505 r. swojego dobroczyńcę, Jana *Fabri alias Obermair de Werdea*, który również zapisał w legacie 100 florenów reńskich. Z kolei w statutach Collegium Minus (z roku 1497/98, z uzupełnieniami z 1537 r.) zadekretowano na dzień po św. Grzegorzu egzekwie *pro fundatoribus et benefactoribus huius collegii* (LipskStatuty, s. 208, 235, 247).

¹¹⁴ Por. tu wyżej, przyp. 64.

¹¹⁵ Zob. F. K a v k a, Organisace studia, s. 28; J. S t o č e s, Pátrání, s. 61, a także np. PrahaStatuty, Rubrica V, 24-25.

¹¹⁶ Zob. I. S k i e r s k a, Sabbath sanctifices, s. 115-165, zwł. s. 158-160.

¹¹⁷ O zróżnicowaniu terminów tych wakacji na poszczególnych uniwersytetach, także w zależności od wydziałów zob. ostatnio J. S t o č e s, Pátrání, s. 62-72.

tygodni) W obu tych okresach nie wolno było prowadzić obowiązkowych zajęć¹¹⁸. W praktyce więc obowiązkowe wykłady i dysputy (ćwiczenia) uniwersyteckie nie odbywały się – z różnych powodów – przez około 160-180 dni w roku. Analogicznie było i na innych – poza czterema tu głównie rozpatrywanymi – uniwersytetach. Przykładowo, na uniwersytecie w Bolonii było około 204-209 *dies legibiles*, czyli dni, gdy prowadzono obowiązkowe wykłady. Nie prowadzono ich tam natomiast w 58 (jednodniowych) świąt, niedziele, dwutygodniowe wakacje wielkanocne, trzy dni na Zesłanie Ducha Świętego oraz przez około 6 tygodni w czasie wakacji letnich (od końca sierpnia do października)¹¹⁹. W dni świąteczne na praskim uniwersytecie (i chyba trzeba przyjąć, że przez cały dzień) zabronione były także pronuncjacje, czyli dyktowanie tekstów studentom lub powolne głośne czytanie komentarza do objaśnianego dzieła z kanonu sztuk wyzwolonych¹²⁰. Z kolei w lipskich statutach podnoszono,

¹¹⁸ Zob. np. HeidelbergKalendarz, s. 642 przyp. 6: *Nota, quod a sabbato ante dominicam palmarum usque ad feriam secundam post Quasi modo geniti non legitur ordinarie, ita tamen quod in sabbato predicto legatur horis consuetis et feria secunda predicta resumantur lectiones ordinarie.* [i dopisane później:] *Hoc est feria secunda post dominicam in albis, si non fuerit aliud festum impediens, puta Georgij vel Marci ewangeliste (kalendarz jurystów); PragaStatuty, Rubrica V, 24 (De vacationum diebus in diebus canicularibus), s. 80: Ao. Dni. 1370. 13. die mensis Julii statutum fuit & conclusum in plena congregatione facultatis, quod vacationes incipere deberent in crastino Margaritae & servari semper in futurum isto modo, quod quicumque magistrorum lectiones suas suspendere voluerit a festo Margaritae usque in crastinum Bartholomei, poterit bene; quicumque vero legere vellet, ille posset legere usque ad festum s. Jacobi apostoli, et quod nullus magistrorum aliquid legere debeat a crastino Jacobi usque in crastinum beati Bartholomei; Rubrica V, 25 (Quod in vacationibus istis nullus magistrorum novas lectiones et exercitia audeat incipere), s. 80-81: zgromadzenie mistrzów Wydziału Sztuk postanowiło, quod nullus magistrorum in & pro diebus vacationum novas lectiones & novas exercitia incipiat, sed antiqua exercitia possunt eisdem diebus continuari absque recuperatione exercitiorum antea neglectorum, statuto de lectionibus in suo robore simpliciter duraturo; Rubrica X, 26 (De poena contravenientium: quod non legatur intra dies vacationum; postanowienie mistrzów Wydziału Sztuk z 1405 r.), s. 118-119: kto contra statutum facultatis – legerit in diebus vacationum, signanter intra crastinum sancti Jacobi et crastinum Bartholomei inclusive, suspendendi debet ab omnibus actibus scholasticis per quartale unius anni; si vero altera vice excesserit, suspendatur per medium annum, & sic consequenter secundum exigentiam demeriti est puniendus; Conclusiones Universitatis Cracoviensis, nr 284, s. 253 (konkluzje rektora Jakuba z Kleparza, wybranego 24 IV 1550 r.): Diebus canicularibus exemplo aliarum facultatem et gymnasiorum valetudini consulentes quiescant, sed post eos lectiones prosequantur et exercitationes, usque ad festum sancti Michaelis post Assumptionis Marie incipiendo aut post Bartholomei. In hieme autem, si prolixum intervallum fuerit, ad dominicam Letare, si breve, ad dominicam Palmarum cum aliis producent labores, ut sic fiat compensatio laboris diebus canicularibus intermissi. Qui vero per caniculum legerint, ad ferias Exaltacionis Sancte Crucis continuabunt.*

¹¹⁹ J. Stöckes, Pátrání, s. 61, przyp. 10; W. Steffen, Die studentische Autonomie, s. 122. Wedle M. Pelner Cosman, Feasts and Festivals, European, w: Dictionary of the Middle Ages, t. V, New York [1985], s. 33, w XIV w. na uniwersytecie w Montpellier były 133 dni świąteczne, przy czym miałyby to być suma 77 dni świątecznych i [najwyżej 52 – IS] niedziel! (autorka nie podaje bliższych informacji o tych świątach). A. B. Cobban, English university life in the Middle Ages, Taylor & Francis 1999, s. 170, wskazuje na stałe terminy, także godzinowe, odbywania się obowiązkowych zajęć, ale nie rozpatruje *dies legibiles* w kontekście kalendarza kościelnego.

¹²⁰ PragaStatuty, Rubrica V, 11, s. 74: *Item quod pronuntiatores nullo modo debeant pro-*

że w święto nie wolno dokonywać taksacji prowadzonych zajęć: *decanus cum suis taxatoribus convenient ad taxandum lectiones et exercicia in una mutatione quater diebus subscriptis* [w soboty], – *si autem his diebus esset dies celebris, posset fieri sequenti sabato*¹²¹. Chodzi tu najpewniej o ustalenie opłat (*pastus*), jakie studenci mieli uiszczać mistrzom za poszczególne wykłady i ćwiczenia – wnoszenie takich opłat było powszechną praktyką na średniowiecznych uniwersytetach. W statutach praskich taksy były wyznaczone niejako z góry i miały stały charakter. Przywołany *pastus* z lipskich statutów wskazuje zaś, że taksacja miała być przeprowadzana na bieżąco – w każdym semestrze (*in una mutatione*). Dla Lipska wykazy opłaty za uczestnictwo w wykładach i ćwiczeniach znane są z przekazów konkretnych studentów¹²². Dla Krakowa wydatki takie znamy z notatek studenta z początku lat trzydziestych XVI w.¹²³

3. Trzeba tu jednak podkreślić, że naukę na uniwersytetach zawieszano całkowicie tylko w najważniejsze roczne święta – Boże Narodzenie, Wielkanoc, Zesłanie Ducha Świętego oraz w wielkie uroczystości patronalne czy święta uniwersyteckie¹²⁴. Poświadczają to statuty praskie¹²⁵ czy statuty wydziałów sztuk: lipskiego i kolońskiego¹²⁶. Te ostatnie (z 1398 r.) czas odbywania dysput przewidzianych dla przygotowujących się do egzaminów na stopień bakałarza wyznaczały m. in. w dni świąteczne (z wyłączeniem najważniejszych świąt) po posiłku (czyli, dodajmy, po zakończeniu głównej i zarazem ostatniej tego dnia mszy) – by studenci nie zajmowali się w czasie wolnym wątpliwymi rozrywkami¹²⁷.

Ani statuty praskie, ani krakowskie nie wspominają o całkowitym zawieszeniu zajęć w niedziele (a jest ich, przypomnijmy, około 50 w roku) i inne święta. Wręcz przeciwnie: w statutach krakowskiego Wydziału Sztuk odnośnie obowiązków bakałarzy sztuk czytamy: *ordinarie diebus dominicis disputent*¹²⁸. Ograniczenia w nauce w dni

nuntiare in diebus festis. O dyktowaniu tekstów (*pronunciare, dicta dare*) na Uniwersytecie Praskim zob. np. F. K a v k a, *Organisace studia*, s. 29-30.

¹²¹ LipskStatuty, s. 423.

¹²² Zob. *Geschichte der Universität Leipzig 1409-2009*, t. I, s. 198 n.

¹²³ Z. B u d k o w a, A. W o l f f, *Rachunki studenta z czasów Odrodzenia*, *Rocznik Krakowski* 49, 1978, s. 37-58.

¹²⁴ Z. K o z ł o w s k a - B u d k o w a, *Odnowienie*, s. 79 (tu niejasne sformułowanie, mogące sugerować, że całe wigilie były wolne od obowiązkowych zajęć); H. M a n i k o w s k a, *Szkoły*, s. 355; *KrakówKsProm*, s. 3-5; *KrakówStatuta*, s. XII, XXIX (zob. niżej, przyp. 128); por. też J. L e G o f f, *Inteligencja w wiekach średnich*, przeł. E. Bąkowska, Warszawa 1966 (1 wyd. francuskie: Paris 1962), s. 12; J. S t o č e s, *Pátrání*, s. 61. Zob. również Tabela 1.

¹²⁵ Zob. np. F. K a v k a, *Organisace studia*, s. 28; F. Š m a h e l, *Fakulta*, s. 112.

¹²⁶ LipskStatuty, s. 392, 405, 415, 456-457, 472, 498 (dozwolone prowadzenie w czasie wakacji ćwiczeń, ale nie obowiązkowych *lectiones*; redakcje statutów z lat 1471-1490, 1499-1522), 483, 497-498 (publiczne dysputy bakałarskie w niedziele; redakcje statutów z lat 1499-1522).

¹²⁷ A.-D. v o n d e n B r i n c k e n, *Die Statuten der Artistenfakultät von 1398*, s. 405.

¹²⁸ *KrakówStatuta*, s. XII: *Item quod continuare tres disputaciones non negligant, sub pena octo grossorum; ordinarie diebus dominicis disputent, in diebus canicularibus biennium compleant* (*De locacione baccalariandorum in introitu examinis*; początek XV w.); s. XXIX: *quod biennium complere in gradu baccalarii, est ad minus infra biennium respondere, in diebus canicularibus lectiones legere ad vnum mensem, aut ad minus ad tres ebdomadas, ordinarie*

świąteczne dotyczyły, jak pisała już Z. Kozłowska-Budkowa, jedynie „głównych obowiązkowych (*ordinarii*) lektur i ćwiczeń. Zajęcia prowadzone *extraordinarie*, zwłaszcza przez bakałarzy, odbywały się przeważnie w święta i w wakacje, tak że nauka trwała dosłownie przez okrągły rok, z wyjątkiem tylko największych świąt”¹²⁹. Świąteczne popołudnia były także czasem przeznaczonym na naukę w bursach studenckich, a w czasie wakacji odbywały się tam nieobowiązkowe zajęcia. Pokazują to np. statuty Queens’ College (powstałego w 1446 r.) uniwersytetu w Cambridge, pochodzące z 1475 r., czy statuty lipskiego Wydziału Sztuk z lat 1499-1522¹³⁰.

Jednak i te zajęcia nadobowiązkowe, dobrowolne w gruncie rzeczy, mogły odbywać się w święto pod pewnymi rygorami – precyzują to statuty Uniwersytetu Praskiego. Zapisano w nich, że ani w niedzielę, ani w inne święto obowiązkowe (*quo communis populus celebrat & festivat*) nie wolno rozpoczynać zajęć (oczywiście: ekstraordynaryjnych) *ante prandium*, czyli, uściślijmy, w praktyce przed zakończeniem sumy¹³¹, po której następował duży posiłek. *Post prandium* natomiast wykłady na stopień bakałarski i magisterski mogły się odbywać publicznie (*in publico lectorio*) w dni świąteczne, *sive in diebus non legibilibus in calendario expressis & hi debent per bidellum proclamari*, lecz bez pobierania za te wykłady wynagrodzenia (*absque pastus requisitione* oraz *propter Deum*)¹³². Tematyka tych wykładów była wszakże ograniczona – nie wolno

diebus dominicis disputare, et in ieiunio bina (sic [uwaga wydawcy – IS] *tantum vice in ebdomada disputare, intimacione prius facta* (*Biennii baccaliorum labores*; statut z 1451 r.).

¹²⁹ Z. Kozłowska-Budkowa, *Odnowienie*, s. 79.

¹³⁰ *Documents relating to the University and colleges of Cambridge*, t. III, London 1852, s. 50: *Idem etiam Examinator, Lectionem Rhetorices, singulis diebus festis et dominicis, ab hora sexta ad septimam vesperti, scholaribus in aula enarrabit*; s. 52: *Volumus etiam, et ordinamus, quod alius Censor, quotidie in pleno termino, vel quater ad minus per hebdomadam etiam in tempore magnae Vacationis usque ad festum Nativitatis Beatae Mariae, legat in Capella Collegii, vel in Aula, publice Lecturam Sacrae Scripturae*; LipskStatuty, s. 458-459 (*De resumptione publicis per facultatem arcium deputatis*): *Tertius* [magister wyznaczony do tego celu – IS] *in rethorica modum epistolandi cum certis praeceptis et epistolis adiunctis vel alium in rethorica utilem libellum comportatum et per decanum et seniores approbandum; habeatque in diebus festis et collegiorum horam secundam*.

¹³¹ *Ante prandium* zakazane były także, wedle praskich statutów z 1406 r., działania związane ze zdobywaniem stopni naukowych – odbywanie determinacji, czyli dysputy/dysput kandydatów do stopnia bakałarskiego, oraz inceptji (to część ceremonii związanej z uroczystym nadaniem stopnia magisterskiego; por. M. Kowalczyk, *Krakowskie mowy uniwersyteckie z pierwszej połowy XV wieku*, Wrocław 1970, s. 67-69); zob. *PragaStatuty*, s. 119 (Rubrica X, 27): *Quod nullus incipiat aut determinet diebus festis ante prandium*), a także komentarz do *dominica* pod Tabelą 1.

¹³² F. Šmahel, *Fakulta*, s. 112; *PragaStatuty*, Rubrica V, 11, s. 73-74 (*De modo legendi in diebus festis*). Niekiedy wręcz wymagano wnoszenia opłat za poczynania naukowe w święto: statuty lipskiego Wydziału Sztuk z lat 1471-1490 nakazywały, aby *XV baccalarii seniores* byli wynagradzani przez bakałarza stojącego do dysputy (*baccalarius disputans*) w niedzielę – każdy połową grosza, pod karą 8 groszy, którą miał w razie potrzeby egzekwować dziekan (LipskStatuty, s. 405, 415, 472). U J. L. Goffa, *Inteligencja*, s. 130-135, m. in. ciekawe rozważania na temat dążenia profesorów uniwersyteckich do bycia finansowanym z opłat studentów, co dawało niezależność od władz, wskazał też na starania Kościoła w celu zachowania zasady bezpłatności nauki (m. in. postanowienia soboru laterańskiego III, 1179 r.), a to skazywało profesorów na materialną zależność od Kościoła; autor nie podjął jednak (ani w tym miejscu, ani w całej książce) kwestii pracy intelektualistów w święto.

było, pod groźbą kary finansowej, kontynuować zajęć obowiązkowych¹³³. Zatem żaden z bakałarzy, licencjatów i magistrów nie mógł wykładać – *tam pro pastu, quam sine pastu* – w tym czasie (*diebus celebribus*) żadnej księgi z logiki, filozofii naturalnej i moralnej oraz tych ksiąg z zakresu *quadrivium*, które na mocy postanowienia Wydziału Sztuk były przeznaczone dla dni zwykłej, ordynaryjnej, nauki (*secundum dictamen facultatis requiritur pro ordinario [leccione – IS]*)¹³⁴. Z dalszych paragrafów statutów (potwierdzona w 1423 r. decyzja wydziału z 1389 r.) poznajemy już szczegółowo obowiązujący magistrów sztuk i bakałarzy wykaz ksiąg *ad legendum diebus festivis*. Z zakresu logiki dozwolone były: *liber sex principiorum, liber dictionum Boetii, similiter topica Boetii*. Natomiast *nullus aliorum librorum nec in magnis, neque in parvis logicalibus, neque sophismata, nec quaestiones logicales debent declarari diebus celebribus*. Z filozofii naturalnej *non sunt legendi – liber physicorum, de coelo et mundo, de generatione et corruptione, meteororum, de anima, de sensu et sensato, de somno et vigilia, summa naturalium*. Książki zaś, które *dummodo non spectaverint ad gradum, possunt legi, sive sint Aristoteles, sive alterius philosophi authenticum, nec aliquae quaestiones naturales debent diebus festivis declarari*. W zakresie filozofii moralnej nie miały być wykładane: *liber ethicorum, politicorum et oeconomicorum –*, *sed omnia alia moralia tam Aristoteles, quam aliorum philosophicorum authenticorum possunt legi diebus festivis*. Ograniczenia dotyczyły też kursu *quadrivium*: *sex libri Euclidis, arithmetica, musica Muri [!; recte: Mauri (IS)], sphaera materialis, perspectiva communis, theoretica planetarum, algorismus de integris, computus cyrometrialis, non debent legi diebus festivis; sed omnes alii in quadrivio, dummodo non fuerint ad gradum deputati, possunt legi*. Natomiast poezja mogła być wykładana, *quidquid placet*¹³⁵. Jednakże i ten podział nie był sztywny, gdyby bowiem okazało się, że jakaś

¹³³ PragaStatuty, Rubrica V, 5, s. 70: *Ordinarii non continuantur diebus festivis*; *Item in alia congregatione magistri [facultatis artium – IS (zob. tamże, Rubrica V, 7, s. 71)] statuerunt, ut nullus magistrorum suum ordinarium continuare deberet diebus festivis; quod si secus fecerit, deberet subire poenam dimidii floreni (1370 r.)*.

¹³⁴ PragaStatuty, Rubrica V, 16, s. 75 (*Libri requisiti pro ordinario diebus festivis non debent legere*). Ograniczenia tematyki zajęć w dni świąteczne obowiązywały generalnie na wszystkich szczeblach szkolnictwa: np. w paryskich szkołach, jeszcze przed powołaniem tam uniwersytetu; por. S. C. Ferruolo, *The Origins of the University*, s. 307: „On feast day, in place of these lectures on dialectic and grammar [wcześniej wskazanych – IS], masters were to schedule lectures only on rhetoric (the third book of the *Ars maior* of Donatus, known as the *Barbarismus*, and the fourth book on the *Topics* of Boethius were the specified texts); on Aristotle's *Ethics*; and on the arts of the quadrivium, for which no specific texts were prescribed”; podobnie (znów tytułem przykładu) – w szkole parafialnej w Bieczu (J. Suproniuk, *Biecka szkoła*, s. 212).

¹³⁵ PragaStatuty, Rubrica V, 40, s. 91-92 (*De libris, qui diebus festivis possunt legi*). Nie identyfikuję poszczególnych podręczników, po szczegóły odsyłam do zestawienia obowiązkowych podręczników dla *trivium* i *quadrivium*, dokonanego ostatnio przez K. Borodę, *Książka w życiu studentów Uniwersytetu Krakowskiego w XV i początkach XVI stulecia*, w: *Cała historia to dzieje ludzi... Studia z historii społecznej ofiarowane profesorowi Andrzejowi Wyczańskiemu w 80-tą rocznicę urodzin i 55-lecie pracy naukowej*, red. C. Kukło, P. Guzowski, Białystok 2004, s. 39-54 (tekst ten powtórzony został w: *tenże*, *Studenci*, s. 223-242); w tegoż, *Książka*, s. 40 przyp. 3, uwaga, że „zestaw podręczników był w zasadzie do końca XV wieku identyczny dla wszystkich uniwersytetów europejskich, jedynie w zakresie *quadrivium* ujawniały się pewne różnice”. Por. np. F. Kalka, *Organisace studia*, s. 9-19; F. Šmahel,

księga została przeznaczona do zajęć ordynaryjnych, kursowych, wówczas nie mogła być wykładana w dni świąteczne¹³⁶.

Zadbane również, aby niewłaściwe zachowanie prowadzących dysputy nie naruszało powagi dnia świątecznego. Ponieważ, czytamy dalej w statutach praskich, dysputy bakałarskie prowadzone *in diebus festis* powodowały wiele sporów i nadużyć, zwłaszcza między młodszymi i starszymi bakałarzami, dziekan i magistrowie Wydziału Filozoficznego postanowili, że bakałarz ma obowiązek zgłosić termin swej dysputy najpóźniej 3 dni przed planowanym terminem. Jeśli w tym samym terminie chciałoby odbyć dysputę dwóch albo trzech bakałarzy, wszyscy oni powinni prowadzić ją wspólnie¹³⁷.

III

Średniowieczny uniwersytet w dzień świąteczny – poza świętami najważniejszymi – nie zawieszał całkowicie swej działalności, nie zabraniał też zdobywania wiedzy (przez uczniów) czy jej przekazywania (przez nauczycieli).

Wykonywane w dzień święty na uniwersytecie prace wolne (intelektualne) – jako służące duszy, jej rozwojowi, a tym samym zbliżeniu z Bogiem – nie były w święto zabronione. Obowiązywały jednak pewne ograniczenia. Zajęcia intelektualne nie mogły przede wszystkim przeszkadzać w wypełnianiu podstawowego obowiązku chrześcijanina w dzień święty, tj. uczestnictwa w mszy. Zakazywano zatem prowadzenia (kontynuowania) zajęć obowiązkowych (ordynaryjnych) w dni święte – w zakresie nieco szerszym niż obowiązujący ogół wiernych świeckich w danej diecezji. Wykładowcy zaś nie mogli pobierać wynagrodzenia za prowadzone zajęcia nadobowiązkowe. Ograniczenia te dotyczyły około 90-100 dni świątecznych w ciągu roku.

Jak najbardziej wskazane były ponadto prywatne studia i wspólne powtórki w kolegiach czy bursach. Miał to być m. in. sposób na zagospodarowanie scholarom czasu wolnego od obligatoryjnych zajęć, na odciążenie ich od rozrywek „tego świata”

Fakulta, s. 114-116; A.-D. von den Brincken, Die Statuten der Artistenfakultät von 1398, s. 404-412 (Kolonia); E. Meuthen, Artesfakultät der alten Kölner Universität, w: Die Kölner Universität im Mittelalter (jak w przyp. 60), s. 385-391; S. Lorenz, Studium Generale Erfordense, s. 59-164 (o programie nauczania i podręcznikach w erfurckim studium przed powołaniem tamże uniwersytetu; por. też wyżej, w przyp. 17); J. Sarnowsky, Die artes im Lehrplane der Universitäten, w: Artes im Mittelalter, Berlin 1999, s. 67-82; A. B. Cobban, English university life; A. Dąbrówka, Treści religijne w średniowiecznych podręcznikach i lekturach szkolnych, w: Animarum cultura. Studia nad kulturą religijną na ziemiach polskich w średniowieczu, t. I, Warszawa 2008, s. 472-497; a także np. Z. Budkowska, A. Wolff, Rachunki studenta, gdzie zestawienie przychodów i wydatków studenta Uniwersytetu Krakowskiego (przypuszczalnie Andrzeja z Jeżowa) z początku lat trzydziestych XVI w., w tym zakup 41 wymienionych z tytułu książek (w 37 woluminach), potrzebnych na wykłady i ćwiczenia związane z uzyskiwaniem stopnia bakałarza.

¹³⁶ F. Kávka, Organisace studia, s. 28; PragaStatuty, Rubrica V, 40, s. 92: *illa tamen conditione adjecta, quod si aliquis librorum legibilibus diebus festis esset ordinarius alicujus, quod tunc non liceret eundem legi diebus celebribus seu festis*; por. też Biblioteka Kórnicka PAN, rps 11117, k. 72v (traktat Antonina z Florencji; wyżej, przyp. 30).

¹³⁷ F. Kávka, Organisace studia, s. 34; PragaStatuty, Rubrica II, 24, s. 55 (*De modo disputandi baccaliorum in diebus festis*).

(w tym zapewne np. przesiadywania w karczmie czy uprawiania gier hazardowych), na skierowanie ku właściwemu wenerowaniu dnia świętego, zgodnemu z nakazami Kościoła.

Tabela 1: Zestawienie dni, w które na Uniwersytecie Krakowskim i Uniwersytecie Praskim zawieszano odbywanie wykładów i dysput (ćwiczeń).

Według: KrakówKsProm, s. 3-5: *De festivitibus per Facultatem celebrandis*; PragaKalendarz, s. 1-12; PragaStatuty, s. 88, 117, 120 (dokładniej zob. poniżej w komentarzach do tabeli); Statuty synodalne wieluńsko-kaliskie arcybiskupa Mikołaja Trąby z r. 1420, s. 38-39 (*De feriis*); Starodawne prawa polskiego pomniki IV, s. 58-59: *De festivitibus sanctorum celebrandis* (statuty diecezjalne krakowskie biskupa Piotra Wysza z 1396 r.); Prażské synody a koncily předhusitské doby, s. 143-145: *De festivitibus celebrandis* (statuty prowincjalne praskie z 1349 r.).

nld – *non legatur, nec disputetur* w: KrakówKsProm

nd – *non disputatur* w kalendarzu w: PragaKalendarz

nex – *non habentur exercitia* według: PragaStatuty, Rubrica V, 35, s. 88 (*Quibus diebus non habentur exercitia*); Rubrica X, 28, s. 120 (*Non legatur nec disputetur die Animarum*); Rubrica X, 23, s. 117 (*De non disputando in diebus Rogationum*); zob. też poniżej, ?nex

?nex – według PragaStatuty, Rubrica V, s. 88 (*Quibus diebus non habentur exercitia*): *exercitia* nie odbywają się też *omni die, qui in Praga celebratur* (po czym następuje: *item in omnibus festivitibus apostolorum & evangelistarum* – te święta oznaczam jako: nex [zob.])

x – święto nakazane w statutach diecezjalnych biskupa krakowskiego Piotra Wysza z 1396 r. oraz statutach prowincjalnych arcybiskupa Mikołaja Trąby z 1420 r. (Statuty... Mikołaja Trąby, s. 38-39) i arcybiskupa praskiego Arnošta z Pardubic z 1349 r. (Prażské synody, s. 143-144) – w tych trzech statutach wśród świąt nakazanych ujęte też wszystkie niedziele roku; według statutów praskich w święta Paschy, Wniebowstąpienia i Bożego Narodzenia *non habentur exercitia* w same te święta *et quatuor diebus immediate sequentibus*

[x] – święto jako nakazane zapisane ogólnie w statutach arcybiskupa praskiego Arnošta z Pardubic z 1349 r. – jako święta patronów kościoła (katedralnego – czyli patrona diecezji), parafii i dzień dedykacji kościoła, odniesione przeze mnie do konkretnych wspomnień na podstawie wiedzy ogólnej o patronach katedry praskiej i o czczonych w Czechach innych świętych; w statutach Piotra Wysza z 1396 r. brak ogólnego sformułowania o święcie patronalnym (ale widać tę kwestię przy wspomnieniach poszczególnych świętych – zob. niżej, komentarz do tabeli: *Georgii et Adalberti*); w statutach prowincjalnych Trąby natomiast w wykazie świąt obowiązkowych wymieniono dzień patrona kościoła parafialnego

1/2x – święto „połówkowe”, po mszy można udać się do swych zajęć (statuty praskie: *populus in sua parochiali ecclesia, divino officio peraudita, ad sua opera licite se convertit*; Statuty... Mikołaja Trąby, s. 39: *populus in sua parochiali ecclesia divino officio peraudito ad sua opera licita convertatur*)

* – komentarz zamieszczony po tabeli, w układzie chronologicznym

ujęcie w nawias kwadratowy nazwy (albo jej części) święta lub wigilii oznacza brak takiego wpisu w danym kalendarzu, uzupełniam na podstawie innych wykorzystanych źródeł

statuty Trąby 1420	statuty Wysza 1396	Kra- ków- KsProm	święto/wigilia	Praga- Kalen- darz	Praga- Statuty	statuty praskie 1349
		de sero nld	vig. Circumcisionis (= Silvestri) 31 XII	nd	?nex	
x	x	in die nld	Circumcisionis I I	nd	nex	x

statuty Trąby 1420	statuty Wysza 1396	Kra- ków- KsProm	święto/wigilia	Praga- Kalen- darz	Praga- Statuty	statuty praskie 1349
			Allatio religiarum* 2 I	nd		
		nld	vig. Epiphanie	nd		
x	x	nld	Epiphanie 6 I	nd	nex	x
x	x	nld	Agnētis 21 I			
	ab ecclesia	nld	Conversionis Pauli 25 I	nd		
		de sero nld	vig. Purificacionis Marie		nex	
x	x	nld	Purificacionis Marie 2 II	nd	nex	x
x	ab ec- clesia	nld	Dorothee 6 II		?nex	
			Cathedre Petri 22 II	nd	?nex	
		de sero nld	vig. Mathie Ap.	nd	nex	x
x	x	nld	Mathie Ap. 24 (25) II			
			Translationis s. Wenceslai 4 III	nd	?nex	[x]
		nld	Thome de Aquino 7 III	nd		
			Cyrilii et Methodii 9 III	nd	?nex	[x]
1/2x	ab ecclesia, duplex	nld	Gregorii pape 12 III	nd	nex	1/2x
		de sero nld	vig. Annunciacionis Marie	nd	nex	
x	x	nld	Annunciacionis Marie 25 III	nd	nex	x
1/2x	ab ecclesia, duplex	nld	Ambrosii Ep. et Doc. 4 IV	nd	nex	1/2x
x: Adal- berti	x: Adal- berti*; ab eccle- sia: Ge- orgii*	nld	Georgii et Adalberti 23 IV	nd (pod: Geor- gii)	?nex	x: Adal- berti
		nld	infra octavas Georgii et Adalberti			
1/2x	ab ecclesia, duplex	de ma- ne nld et de sero	Marci 25 IV	nd	nex	1/2x
		de sero nld	vig. Philippi et Jacobi Ap.			
x	x	nld	Philippi et Jacobi Ap. 1 V	nd	nex	x
			Sigismundi 2 V	nd	?nex	
x	x?	nld	Invencionis S. Crucis 3 V	nd	?nex	x
	x*	nld	Floriani 4 V			
		de sero nld	[vig. Stanislai]			
x	x	nld	Stanislai 8 V			
			Barnabe Ap. 11 VI	nd	nex	
			vig. Viti et Modesti	nd		
			Viti et Modesti 15 VI	nd	?nex	[x]

statuty Trąby 1420	statuty Wysza 1396	Kra- ków- KsProm	święto/wigilia	Praga- Kalen- darz	Praga- Statuty	statuty praskie 1349
		de sero nld	vig. Johannis Bap.	nd	nex	
x	x	nld	Johannis Bapt. 24 VI	nd	nex	x
		de sero nld	vig. Petri et Pauli Ap.	nd		
		nld [od 1494 r.]	In die Ladislai regis Hungarie [27 VI] propter invencionem the- saurii in Collegio Maiori 1494			
x	[brak!]	nld	Petri et Pauli 29 VI Ap.	nd	nex	x
			vig. Procopii	nd		
			Procopii 4 VII	nd	?nex	(x)
			Joannis Hus [późniejszy wpis w ka- lendarzu praskim!] 6 VII	nd ex novo statuto		
x	x	nld	Margarethe 13 VII	nd	?nex	x
		de sero nld	vig. Visitacionis Marie			
x	x	nld	Visitacionis Marie 2 VII	[brak!]	[brak!]	[brak!]*
x	ab ec- clesia	nld	Divisionis Ap. 15 VII	nd	?nex	
		de sero nld	vig. Marie Magdalene	nd		
x	x	nld	Marie Magdalene 22 VII	nd	?nex	x
		de sero nld	vig. Jacobi Ap.	nd		
x	x	nld	Jacobi Ap. 25 VII	nd	nex*	x
		nld	Anne matris Marie 26 VII			
			Ad vincula Petri 1 VIII	nd	?nex	
		de sero nld	vig. Laurencii	nd	nex	
x	x	nld	Laurencii 10 VIII	nd	nex	x
		de sero nld	vig. Asumpcionis Marie	nd	nex	
x	x	nld	Asumpcionis Marie 15 VIII	nd	nex	x
		nld	Bernhardi 20 VIII			
		de sero nld	vig. Bartholomei Ap.	nd		
x	x	nld	Bartholomei Ap. 24 VIII	nd	nex	x
1/2x	ab ecclesia, duplex	nld	Augustini Ep. et Doc. 28 VIII	nd	nex	1/2x
			Decollationis Johannis Bapt. 29 VIII	nd	?nex	
		post pran- dium nld	Egidii 1 IX	nd	?nex	
		de sero nld	vig. Nativitatis Marie	nd		
x	x	nld	Nativitatis Marie 8 IX	nd	nex	x
x	x	nld	Exaltacionis S. Crucis 14 IX	nd	?nex	x

statuty Trąby 1420	statuty Wysza 1396	Kra- ków- KsProm	święto/wigilia	Praga- Kalen- darz	Praga- Statuty	statuty praskie 1349
			Ludmille [passio] 16 IX	nd	?nex	x
		de sero nld	vig. Mathei Ap.	nd		
x	x	nld	Mathei Ap. 21 IX	nd	nex	x
	x	de sero nld	vig. Stanislai			
		nld	Stanislai [translatio] 27 IX			
			vig. Wenceslai	nd		
	x*	nld	Wenceslai 28 IX	nd	nex	x
x	x?	nld	Michaelis Archangeli 29 IX	nd	?nex	x
1/2 x	ab ecclesia, duplex	nld	Jeronimi 30 IX	nd	nex	1/2
			Dionysii mart. et sociorum ejus [ale tez:] Electio decani 9 X	nd	?nex	
x	ab ecclesia	nld	Hedwigis 15 X			
		nld	Galli 16 X	nd	?nex	[x]?
1/2x	ab ecclesia	[brak!]*	Luce Ev. 18 X	nd	nex	1/2x
			Undecim mille virg. 21 X	nd	?nex	
		de sero nld	vig. Symonis et Jude Ap.	nd		
x	x	nld	Symonis et Jude Ap. 28 X	nd	nex	x
		de sero nld	vig. Omnium SS.	nd		
x	x	nld	Omnium SS. 1 XI	nd	nex	x
		ante prandium nld	Dies Animarum 2 XI	hic non legitur, nec disputa- tur ante prandium ex novo statutum*	ante prandium non legeretur neque disputaretur [1408]	
			Ludmille [translatio] 10 XI	nd	?nex	[x]
x	x	nld	Martini Ep. 11 XI	nd	?nex	x
			Quinque fratrum 12 XI	nd	?nex	x
x	ab ecclesia	nld	Elizabeth 19 XI	nd	?nex	
			Clementis pape 23 XI	nd	?nex	
		de sero nld	vig. Katherine			
x	x	nld	Katherine 25 XI	nd	?nex	x
		de sero nld	vig. Andree Ap.	nd		
x	x	nld	Andree Ap. 30 XI	nd	nex	x

statuty Trąby 1420	statuty Wysza 1396	Kra- ków- KsProm	święto/wigilia	Praga- Kalen- darz	Praga- Statuty	statuty praskie 1349
	ab ec- clesia	nld	Barbare 4 XII			
			vig. Nicolai	nd		
x	x	nld	Nicolai 6 XII	nd	?nex	x
		de sero nld	vig. Concepcionis Marie			
x	x	nld	Concepcionis Marie 8 XII	nd		x
		de sero nld	vig. Thome Ap.	nd		
x	x	nld	Thome Ap. 21 XII	nd	nex	x
		mane et sero nld	vig. Nativitatis Christi	nd	nex	
X	x	nld et infra octa- vas*	Nativitatis Christi	nd	nex et quat- tuor diebus immen- diate se- quenti- bus*	x
X		nld	Stephani 26 XII	nd	nex	x
X		nld	Johannis Ev. 27 XII	nd	nex	
X		nld	Innocentium 28 XII	nd	nex	
		nd	[Thome aepi Cantuariensis] 29 XII		nex	
		nd	30 XII			
X (de- dykacja kościola par.)			Dedicationis [ecclesie] Pragensis	nd	?nex	[x]
X			święto patronalne kościoła par.			x
			Święta ruchome			
			vig. Palmarum	nd	nex	
			Dominica Palmarum		nex	
		nld [ab] feria quarta	ante Pasca	nd a quarta feria	nex [ab] ter- tia feria praece- dente	
x + 2	x + 2	nld per totam octa- vam	Pasca	nd ad quar- tam feriam post festum inclu- sive	nex et quat- tuor diebus immen- diate se- quenti- bus	x + 2

statuty Trąby 1420	statuty Wysza 1396	Kra- ków- KsProm	święto/wigilia	Praga- Kalen- darz	Praga- Statuty	statuty praskie 1349
		nld in tribus diebus	Rogaciones	nd ante pran- dium	nex [ante pran- dium]*	
		de sero nld	vig. Ascensionis	nd	nex	x
x	x	nld et in infra octa- vam	Ascensionis	nd	nex	
		mane et sero	vig. Penthecostes	nd	nex	
x + 2	x + 2	nld mane et sero us- que ad feriam quin- tam*	Penthecostes	nd usque ad quar- tam feriam inclu- sive	nex et quat- tuor diebus immen- diate se- quenti- bus	x + 2
			vig. Trinitatis	nd	nex	
			Dominica Trinitatis	nd	nex	
		de sero nld	vig. Corporis Christi	nd	nex	
	x	nld in die et in octa- va infra circui- tum	Corporis Christi	nd	nex	x
x (et omni- bus die- bus do- minicis)	x		dominica		x*	x

Komentarze do Tabeli 1 (oznaczone *):

Allatio reliquiarum – święto to zostało wprowadzone przez arcybiskupa Arnošta z Pardubic (tego samego, który wydał statuty prowincjalne w 1349 r.) w 1355 r., dla uczczenia świętych, których relikwie cesarz Karol IV podarował katedrze praskiej: zob. Pražské synody, s. 176, art. (10): *Insper precipimus et mandamus ut ob reverenciam sanctorum corporum et aliarum reliquiarum, quorum corpora et reliquias serenissimus princeps et dominus noster Karolus IV. – ad honorem et decorem gentis Bohemice in Pragensem civitatem attullit et in ipsa sancta ecclesia Pragensi collocavit et eidem ecclesie donavit temporibus perpetuis possidenda, festum Allacionis predictarum reliquiarum per nostram dyecesim et provinciam in octava S. Stephani prothomartyris, cum omni debita reverencia et devocione solempniter celebretur in cantu et legenda modum et ordinem prout in Pragensi ecclesia agitur tenendo et firmiter observando*

Georgii et Adalberti – według statutów Piotra Wysza z 1396 r. wspomnienie św. Jerzego miało być obchodzone tylko *ab ecclesia*, a św. Wojciecha – jako święto obowiązkowe pełne (a więc przez całą dobę) tylko w Krakowie i na jego przedmieściach, analogicznie jak wspomnienia św. Wacława i św. Floriana; była to istotna zmiana w stosunku do nieco wcześniejszych

statutów tego biskupa, z 1394 r., gdzie tylko obchody św. Floriana były ograniczone terytorialnie, natomiast dni Wojciecha i Wacława miały rangę świąt pełnych (całodobowych), obowiązkowych w całej diecezji krakowskiej, natomiast w ogóle w wykazie świąt obowiązkowych nie został w 1394 r. ujęty św. Jerzy (I. Skierska, *Sabbatha sanctifices*, s. 218, 220)

Floriani – zob. Georgii et Adalberti

Stanislai – adnotacja *nld* dopisana inną ręką, ale chyba niewiele później (zob. wyżej w tekście, przyp. 103)

Visitacionis Marie – w statutach diecezji ołomunieckiej z 1413 r. czytamy, że nakazuje się obserwować wszystkie święta zawarte w statutach (dodajmy: prowincjalnych) arcybiskupa Arnošta, a także Nawiedzenie NMPanny, pominięte przez praskiego ordynariusza (i metropolite); zob. P. Kráfl, *Synody a statuta olomoucké diecéze období středověku*, Praha 2003, s. 180, art. (5): *De celebracione festivitatum*)

Jacobi Ap. – według statutów Uniwersytetu Praskiego od św. Jakuba do św. Bartłomieja (to jest od 25 lipca do 24 sierpnia) miały obowiązywać bezwzględne wakacje od obowiązkowych zajęć: PragaStatuty, Rubrica V, 24 (*De vacationum diebus in diebus canicularibus*), s. 80 (statuty z 1370 r.).

Wenceslai – zob. Georgii et Adalberti

Luce Ev. – zob. wyżej w tekście, przyp. 102

Dies Animarum – te statuty to (przywołane w sąsiedniej kolumnie) uchwały z 1408 r.

Nativitatis Christi (Kraków) – zapis brzmi: *In vigilia Nativitatis Christi mane et sero et infra octavas* [tj. święta Bożego Narodzenia] *similiter*; kolejny chronologicznie zapis odnosi się do święta Obrzezania (1 stycznia): *In vigilia Circumcisionis Domini non disputetur de sero, in die vero non legatur, nec disputetur* (KrakówKsProm, s. 3, 5)

Nativitatis Christi (Praga) – dni od Bożego Narodzenia do Niewiniątek (*Innocentium*, 28 grudnia) oraz dzień Sylwestra papieża (31 grudnia) opatrzone kolejno notą *non disputatur*; zaś pod 29 i 30 grudnia w tym kalendarzu nota obejmująca wersy obu tych dni: *Hic mutantur exercitia de 17^a in 16^m, et prandium sit hora 17* (PragaKalendarz, s. 12)

Rogaciones – PragaStatuty, s. 117 (Rubrica X, 23: *De non disputando in diebus Rogationum*): *facta plena congregatione magistrorum conclusum fuit & statutum nullo penitus contradicente, quod nullus magistrorum aut baccalariorum per amplius in diebus Rogationum exercitiis matururis [matutinis (przypis wydawcy)] continuet et exerceat* (statut z 1401 r.); zob. też wyżej w tekście, przyp. 107

Penthecostes – w KrakówKsProm: *usque ad feriam quartam*, ale autopsja rękopisu (Biblioteka Jagiellońska, rps 263, k. 1v), nakazuje lekcję: *usque ad feriam quintam*

dominica – PragaStatuty, s. 119 (Rubrica X, 27: *Quod nullus incipiat aut determinet diebus festivis ante prandium*): *conclusum fuit et statutum, ut in antea & de cetero nullus incipiat aut determinet in artibus ante prandium die Dominico aut alio celebri, quo communis populus celebrat & festivat* (statut z 1406 r.)

Tabela 2: Zestawienie dni, w które na uniwersytecie w Lipsku zawieszano odbywanie wykładów i dysput.

Według: LipskKalendarz, s. 16-21; LipskKsProm, s. 140; H. Grotefend, *Die Zeitrechnung*, t. II/1, s. 109-112 (Magdeburg), 121-124 (Merseburg).

x – święto oznaczone *in rubro* w mszałach magdeburskim i merseburskim, a także święto nakazane w kalendarzu z metryki oraz w wykazie z księgi promocji; tylko przy wigiliach (w kalendarzu; w wykazie nie wskazano żadnej) oznaczano, że wieczorem nie odbywają się dysputy [=nd], w pozostałych przypadkach podana jedynie sama nazwa święta

nd – *non disputatur*, zob. też powyżej

* – komentarz zamieszczony po tabeli, w układzie chronologicznym

Missale eccl. Mag- deburgen. 1480	Missale Merse- burgense 1502	święto/wigilia	Lipsk- Kalendarz	Lipsk- KsProm
		vig. Circumcisionis = Silvestri 31 XII		
x	x	Circumcisionis Domini 1 I	x	
		vig. Epifanie	nd de sero	
x	x	Epyphanie 6 I	x	
x		octava Epyphanie		
x		Agnētis 21 I	x	x
x		Conversionis Pauli 25 I	x	x
		vig. Purificacionis Marie	nd in exerci- is vespertinis	
x		Purificacionis Marie 2 II	x	
x		Dorothee 6 II	x	x
x		Cathedre Petri 22 II	x	x
		vig. Mathie Ap.	nd de sero	
x	x	Mathie Ap. 24 (25) II	x	
		Thome de Aquino 7 III	x	x
x		Gregorii pape 12 III	x	x*
		vig. Annunciacionis Marie	nd in exerci- ciis vespertinis	
x	x	Annunciacionis Marie 25 III	x	
		Ambrosii Ep. et Doc. 4 IV	x	x*
x	x	Georgii („et Adalberti” w mszale magdebur- skim) 23 IV	x (novi recto- ris electio)*	
x		Marci Ev. 25 IV	x	x*
		vig. Philippi et Jacobi Ap.	nd in exerci- ciis vespertinis	
x	x	Philippi et Jacobi Ap. 1 V	x	
x	x	Invencionis S. Crucis 3 V	x	
x		Iohannis Evangeliste ante portam latinam 6 V	x	x
		vig. Iohannis Bap.	nd de sero	
x	x	Nativitatis Iohannis Bapt. 24 VI	x	
x		vig. Petri et Pauli	nd de sero	
x	x	Petri et Pauli 29 VI	x	
		Octava Ioannis Baptiste 1 VII	x	x
x	x	Visitacionis Marie 2 VII	x	
		Vdalrici episcopi 4 VII	x	
		[vig. Henrici]	nd in exerci- ciis vespertinis	
x	x	Henrici patroni Merseburgensis* 13 (14!) VII	x	
x	x	Margarethe* 13 (14!) VII	[x*]	x
x		Divisionis apostolorum 15 VII	x	x*
x	x	Marie Magdalene 22 VII	x	
		vig. Jacobi Ap.	nd de sero	
x	x	Jacobi Ap. 25 VII	x	
x	x	Anne matris Marie 26 VII	x	x
		Ad vincula Petri 1 VIII	x	x
x		Donati patroni Misnensis 7 VIII	x	x

Missale eccl. Mag- deburgen. 1480	Missale Merse- burgense 1502	święto/wigilia	Lipsk- Kalendarz	Lipsk- KsProm
		vig. Laurencii	nd de sero	
x	x	Laurencii 10 VIII	x patroni Mersebur- gensis	
		vig. Assumpcionis	nd in exerci- ciis vespertinis	
x	x	Assumpcionis 15 VIII	x	
		vig. Bartholomei Ap.	nd de sero	
x	x	Bartholomei Ap. 24 VIII	x	
x		Augustini Ep. et Doc. 28 VIII	x	x
x		Decollacionis Johannis Bapt. 29 VIII	x	x
		Egidii 1 IX	x*	x*
		vig. Nativitatis Marie	nd in exerci- ciis vespertinis	
x	x	Nativitatis Marie 8 IX	x	
x	x	Exaltacionis S. Crucis 14 IX	x	
		vig. Mathaei Ap.	nd de sero	
x	x	Mathaei Ap. 21 IX	x	
x (adven- tus capi- tis M.)	x	Mauricii 22 IX	x (patro- ni Magdebur- gensis)	x
		Cosme et Damiani 27 IX	x	x
		vig. Michaelis Archangeli 28 IX	nd de sero	
x	x	Michaelis Archangeli 29 IX	x	
x		Ieronimi 30 IX	x	x
		Galli (pod 15 X, pod 16 X: electio novi rectoris)	x*	
x		Luce Ev. 18 X	x	x
x		Undecim millium virg. 21 X	x	x
		vig. Symonis et Jude Ap.	nd de sero	
x	x	Symonis et Jude Ap. 28 X	x	
		vig. Omnium Sanctorum	nd de sero	
x		Omnium Sanctorum 1 XI	x	
x		Dies Animarum 2 XI	x ante pran- dium	x ante pran- dium
		vig. Martini Ep.		
x	x	Martini Ep. 11 XI	x	
		Allacionis bulle confirmacionis studii Lipczensis 12 XI	x	
x		Elizabeth vidue 19 XI	x	x
		Presentacionis Marie 21 XI	x	[brak!]
x		Clementis pape 23 XI	[brak!]	
		vig. Katherine		
x	x	Katherine 25 XI	x	
		vig. Andree Ap.	nd de sero	
x	x	Andree Ap. 30 XI	x	
x	x	Barbare 4 XII	x	x*

Missale eccl. Mag- deburgen. 1480	Missale Merse- burgense 1502	święto/wigilia	Lipsk- Kalendarz	Lipsk- KsProm
		vig. Nicolai Ep.	nd in exerci- ciis vespertinis	
x	x	Nicolai Ep. 6 XII	x	
		vig. Concepcionis Marie		
x	x	Concepcionis Marie 8 XII	x	x
		vig. Thome Ap.	nd de sero	
x	x	Thome Ap. 21 XII	x	
		vig. Nativitatis Christi	nd de sero	
x	x	Nativitatis Christi	x	
x	x	Stephani 26 XII	x	
x	x	Johannis Ev. 27 XII	x	
x	x	Innocentium 28 XII	x	x
		Święta ruchome*		
		Carnisprivium		
		die Cinerum		
		vig. Palmarum		
		Dominica Palmarum		
		ante Pasca		
		Pasca		
		vig. Ascensionis		
		Ascensionis		
		vig. Penthecostes		
		Penthecostes		
		vig. Trinitatis		
		Dominica Trinitatis		
		vig. Corporis Christi (vig. / profestum sacra- menti)		
		Corporis Christi		

Uwaga: 1. W Tabeli 2 (i analogicznie w Tabeli 3) pominęłam wspomnienia patronów lokalnych oznaczone *rubro* w wykorzystanych tu mszałach, gdy nie znajdowały one odniesienia w kalendarzach lipskim i heidelberskim, np. z mszału magdeburskiego dotyczy to dni: *Valentini, Vitalis, Felicole et Zenonis mart.* (14 lutego), *Adventus reliquiarum Mauritii* (25 lutego), *Florentii ep. m. Januarii et soc. m.* (19 września), *Hedwigis ducisse electe* (15 października).

W kalendarzach lipskim i heidelberskich brak odniesienia do świąt ruchomych, ale w kalendarzach heidelberskich znajdują się noty mówiące o prowadzeniu zajęć uniwersyteckich w okresie wielkanocnym, od Niedzieli Palmowej poczynając (zob. uwagę do Tabeli 3).

Komentarze do tabeli (oznaczone *):

Gregorii – w LipskKsProm adnotacja (analogicznie przy Idzim): *fit distribucio lectionum ordinariarum* (zob. też komentarz wyżej, w przyp. 51)

Ambrosii – w edycji G. Erlera (LipskKsProm, s. 140) to wspomnienie wpisane w jednej linii z *Marci* i opatrzone też tylko jednym wskazaniem daty – 25 kwietnia (czyli dnia Marka), jest to jednak niewątpliwa omyłka w druku, w komentarzu F. Zarnckiego, Die Urkundlichen Quellen, s. 784, bowiem oba wspomnienia wymienione są jako osobne zapisy

Marci – zob. komentarz do: Ambrosii

Georgii – zob. komentarz do: Galli

Henrici patroni Merseburgensis – najpewniej z powodu tego święta patronalnego nie odnotowano w kalendarzu uniwersytetu lipskiego wspomnienia św. Małgorzaty, ale zdaje się nie ulegać wątpliwości, że było to święto skutkujące na uniwersytecie lipskim ograniczeniami w obowiązkowych zajęciach, na co wskazuje obecność Małgorzaty w LipskKsProm. W mszale magdeburskim z 1480 r. wspomnienie *Henrici imperatoris* najpierw wpisano pod 13 lipca, ale potem wymazano i wniesiono dzień później, pod 14 lipca; natomiast w mszale merseburskim z 1502 r. to św. Małgorzatę wpisano pod 14 lipca

Margarethe – zob. komentarz do: Henrici patroni Merseburgensis

Divisionis apostolorum – zob. komentarz wyżej, w przyp. 51

Egidii – adnotacje w LipskKalendarz: *Hic fit distribucio librorum*; LipskKsProm, s. 140: *tunc eciam* [tj., jak na św. Grzegorza – IS] *fit distribucio librorum ordinariorum* (por. wyżej, przyp. 51)

Galli (LipskKalendarz) – powodem umieszczenia wspomnienia Gawła w kalendarzu uniwersytetu lipskiego nie były ograniczenia w zajęciach z powodu święta, lecz termin wyboru rektora: wspomnienie Gawła (*Galli abbatis*) zapisano pod 15 października (św. Jadwiga nie była wenerowana na lipskiej uczelni, ale warto wskazać, że jej imię wniesiono *in rubro* w mszale magdeburskim z 1480 r.: *Hedwigis ducisse electe*), a pod 16 października (kiedy to liturgicznie wypadał dzień Gawła) zanotowano: *electio novi rectoris*; analogiczna sytuacja miała zapewne miejsce na lipskim uniwersytecie także 23 kwietnia – przy wspomnieniu św. Jerzego widnieje nota *electio novi rectoris*; brak wspomnienia Gawła w LipskKsProm

Barbare virginis – zob. komentarz wyżej, w przyp. 51

święta ruchome – odnośnie zawieszania zajęć w święta ruchome i ich wigilie (zwłaszcza według kalendarzy heidelberskich) zob. wyżej, w Uwadze 1 do Tabeli 2

Tabela 3: Zestawienie dni, w które na uniwersytecie w Heidelbergu zawieszano odbywanie wykładów i dysput.

Według: HeidelbergKalendarz, s. 621-648; H. Grotefend, *Die Zeitrechnung*, t. II/1, s. 113-117 (Moguncja), 205-208 (Wormacja).

x – święto oznaczone *in rubro* w mszałach wormackim i mogunckim

[x, v] – w kalendarzach wpisano *vigilia*, ale bez jakichkolwiek adnotacji o zajęciach

m – *missa vniuersitatis* w kalendarzach artystów i jurystów oraz statutach uniwersyteckich

(m) – nota *missa vniuersitatis* usunięta z kalendarza artystów (odczytana przez wydawcę z razury), brak jej w ogóle w kalendarzu jurystów

{nd}, {nl} – nota *non disputatur* / *non legitur* usunięta, odczytana przez wydawcę z razury

nd – *non disputatur* w kalendarzach artystów i jurystów (noty wniesione: u artystów *in rubro*, u jurystów czarnym atramentem)

nl – *non legitur* (*non legitur ordinarie* – w komentarzach zawartych na kartach marcowych i kwietniowych, zob. niżej, Uwagę 1) w kalendarzach artystów i jurystów (noty wniesione jw.) oraz w statutach uniwersyteckich

[nl] – zob. niżej, Uwaga 2 oraz komentarz do: Nativitatis Marie

nl vm – *non legitur vltra meridiem* w kalendarzach artystów i jurystów

nl um – *non legitur ultra meridiem* w statutach uniwersyteckich

vesp – *vespere vniuersitatis* w kalendarzach artystów i jurystów oraz statutach uniwersyteckich

(vesp) – nota *vespere vniuersitatis* usunięta z kalendarza artystów (odczytana przez wydawcę z razury), brak jej w ogóle w kalendarzu jurystów

// – późniejsze dopiski w kalendarzach wydziałowych

* – komentarz zamieszczony po tabeli, w układzie chronologicznym

Missale Wormat. 1522	Missale Mogun- tinum 1482	święto/wigilia	Heidelberg Kalendarz I (artys- tów)	Heideberg- Kalendarz II (jury- stów)	Heidelberg statuty
		vig. Circumcisionis = Silvestri 31 XII	nl vm, (vesp)	nl vm	nl um
x	x	Circumcisionis Domini 1 I	nl, (m)	nl	
		vig. Epifanie	nl vm, vesp	nl vm	vesp, nl um
x	x	Epyphanie 6 I	nl, m	nl, m	m, [nl]
		octava Epyphanie	nl	nl	
		Fabiani et Sebastiani mart. 20 I	nl	nl	
		Agnetis 21 I	{nd}*		
		Vincentii mart. 22 I	{nd}*		
	x	Conversionis Pauli 25 I	nl	nl	
		vig. Purificacionis Marie	nl vm	nl vm	vesp, nl um
x	x	Purificacionis Marie 2 II	nl, m	nl, m	m, [nl]
		Blasii 3 II	{nd}*		
		Agathe virg. 5 II	{nd}*		
x		Cathedre Petri 22 II	nl	nl	
x		vig. Mathie Ap.			
	x	Mathie Ap. 24 (25) II	nl	nl	
		Thome de Aquino 7 III	nl*	nl*	
		Gregorii pape 12 III	nl	nl	
		Benedicti abbatis 21 III	nl	nl	
		vig. Annunciacionis Marie	nl vm, vesp	nl vm, vesp	vesp, nl um
x	x	Annunciacionis Marie 25 III	nl, m	nl, m	m, [nl]
		Ambrosii Ep. et Doc. 4 IV	nl	nl	
	x	Georgii („et Adalberti” w mszale mag- deburskim) 23 IV	{nd} nl	nl	
x	x	Marci Ev. 25 IV	nl	nl	
		Quirini 30 IV	[brak noty!]*		
		vig. Philippi et Jacobi Ap.			
x	x	Philippi et Jacobi Ap. 1 V	nl	nl	
x	x	Invencionis S. Crucis 3 V	nl	nl	
		Iohannis Evangeliste ante portam latinam 6 V	nd	nd	
		Urbani pape martyris 25 V	{nd[?]}, {nl[?]}*		
		Barnabe Ap. 11 VI	nl	nl	
	x	Albani 21 VI	nl	nl	
		vig. Iohannis Bap.	nl vm	nl	nl um
x	x	Nativitatis Iohannis Bapt. 24 VI	nl	nl	[nl]
		/Iohannis et Pauli martirum 26 VI/	/nl/	/nl/	
		vig. Petri et Pauli	nl vm, vesp	nl vm	vesp, nl um
x	x	Petri et Pauli 29 VI	nl, m[?]*	nl*	m*, [nl]

Missale Wormat. 1522	Missale Moguntinum 1482	święto/wigilia	Heidelberg Kalendarz I (artystów)	Heidelberg- Kalendarz II (jury- stów)	Heidelberg statuty
	x*	Vdalrici episcopi 4 VII	nl	nl	
	x	Kyliani et sociorum eius 8 VII	/nl/	nl	
	x	Margarethe 13 VII	nd	nl	
	x	Divisionis apostolorum 15 VII	nl	nl	
x	x	Marie Magdalene 22 VII	nl	nl	
		vig. Jacobi Ap.	[x, v]	[brak noty!]	
x	x	Jacobi Ap. 25 VII	nl	nl	
x	x	Ad vincula Petri 1 VIII	nl	nl	
		Inventionis s. Stephani prothomartiris 3 VIII	nd	nl	
		Ciriaci martyris 8 VIII	nl	/nl/	
		vig. Laurencii			
x	x	Laurencii 10 VIII	nl	nl	
		vig. Assumpcionis	nl vm, vesp	nl vm	vesp, nl um
x	x	Assumpcionis 15 VIII	nl, m	nl	m, [nl]
		Bern(h)ardi confessoris 20 VIII	nl	nl	
		vig. Bartholomei Ap.	[x, v]	[x, v]	
x	x	Bartholomei Ap. 24 VIII	nl	nl	
		Augustini Ep. et Doc. 28 VIII	nl	nl	
	x	Decollacionis Johannis Bapt. 29 VIII	nl	nl	
		Egidii 1 IX	{nd} nl*	/nl/*	
		vig. Nativitatis Marie	nl vm, vesp	nl vm, vesp	vesp, nl um
x	x	Nativitatis Marie 8 IX	[nl]*, m	[nl]*, m	m, [nl]
	x	Exaltacionis S. Crucis 14 IX	nl	nl	
		Lamperti episcopi 17 IX	{nd} nl	/nl/	
		vig. Mathaei Ap.	[x, v]	[x, v]	
x	x	Mathaei Ap. 21 IX	nl	nl	
		Mauricii 22 IX	nd (Mauricii et sociorum eius)		
		Cosme et Damiani 27 IX	nd	nd	
		vig. Michaelis Archangeli 28 IX			
x	x	Michaelis Archangeli 29 IX	nl	nl	
		Ieronimi 30 IX	nl	nl	
		Remigii Ep. et confessoris 1 X	{nl} nd		
		Francisci 4 X	/nl/	nl	
		Dionysii mart. et sociorum ejus [ale też:] Electio decani 9 X	/nl/*	nl	
		Gereonis et sociorum eius 10 X	rektoris eleccio*		
		Festum natiuitatis Renensis 20 X	[brak noty!]*	*	

Missale Wormat. 1522	Missale Mogun- tinum 1482	święto/wigilia	Heidelberg Kalendarz I (artys- tów)	Heideberg- Kalendarz II (jury- stów)	Heidelberg statuty
		Luce Evangeliste 18 X	nl	nl	
		Undecim millium virg. 21 X	nl	nl	
		vig. Symonis et Jude Ap.	[x, v]		
x	x	Symonis et Jude Ap. 28 X	nl	nl	
		vig. Omnium Sanctorum	nl vm, vesp	nl vm	
x	x	Omnium Sanctorum 1 XI	nl, m, secunde vesp – vigilia animarum	nl, m	secunde vesp – vigilia pro de- functis
		Dies Animarum 2 XI	nl, m	nl*	m, [nl]
		vig. Martini Ep.	nl vm	nl vm	nl um
x	x	Martini Ep. 11 XI	nl	nl	[nl]
	x	Elizabeth vidue 19 XI	nl	nl	
		Cecilie virg. 22 XI	nd		
		Clementis pape 23 XI	nd		
		vig. Katherine	nl vm, vesp	nl vm	vesp, nl um
x	x	Katherine 25 XI	nl, m*	nl*	m, [nl]
		vig. Andree Ap.	[x, v]	[x, v]	
x	x	Andree Ap. 30 XI	nl	nl	
		Barbare 4 XII	nl	nl	
		vig. Nicolai Ep.	nl vm, vesp	nl vm	vesp, nl um
	x	Nicolai Ep. 6 XII	nl, m	nl	m, [nl]
		vig. Concepcionis Marie	nl vm, vesp	nl [vm]	vesp, nl um
x	x	Concepcionis Marie 8 XII	nl, m	nl, m	m, [nl]
		Lucie virg. 13 XII	nd	nd	
		vig. Thome Ap.	[x, v]*	nl*	
x	x	Thome Ap. 21 XII	nl	nl	
		vig. Nativitatis Christi	nl vm	nl	
x	x	Nativitatis Christi	nl	nl	
x	x	Stephani 26 XII	nl	nl	
x	x	Johannis Ev. 27 XII	nl	nl	
x	x	Innocentium 28 XII	nl	nl	
		Thome aepi Cantuariensis 29 XII	nl	nl	
		Święta ruchome*			
		Carnisprivium	nl vm		
		die Cinerum	nl		nl
		vig. Palmarum	nl vm	nl ordina- rie	

Missale Wormat. 1522	Missale Moguntinum 1482	święto/wigilia	Heidelberg Kalendarz I (arty- stów)	Heideberg- Kalendarz II (jury- stów)	Heidelberg statuty
		Dominica Palmarum	nl ordi- narie ([a] die Ve- neris ante palmarum usque in crastinum Quasi modo)	nl ordi- narie ([a] sabba- to ante do- minicam palmarum usque ad feriam secundam post Quasi modo)	[nl]
		ante Pasca	nl vm (in vig. Pasche) [v. też Dominica Palma- rum]	nl ordi- narie [v. Dominica Palma- rum]	nl um (in vig. et in die Veneris sancta)
		Pasca	nl ordina- rie	nl ordina- rie	[nl]
		vig. Ascensionis	nl vm	nl ordina- rie	nl um
		Ascensionis	nl ordina- rie	nl ordina- rie	[nl]
		vig. Penthecostes	nl vm nl ordina- rie (a die Veneris ante pen- thecostes usque ad diem Lune post trini- tatis)	nl ordina- rie a feria sexta ante vig. usque ad feriam secundam post Trini- tatis	nl um
		Penthecostes	nl ordina- rie	nl ordina- rie	[nl]
		vig. Trinitatis	nl vm, nl ordina- rie	nl ordina- rie [v. vig. Penthe- costes]	nl um
		Dominica Trinitatis	nl ordina- rie	nl ordina- rie [v. vig. Penthe- costes]	[nl]
		vig. Corporis Christi (vig. / profestum sacramenti)	nl vm, vesp	nl ordina- rie vm	nl um
		Corporis Christi	nl, m	nl ordina- rie	[nl]

Uwaga: 1. W Tabeli 3 (analogicznie w Tabeli 2, zob.) pominęłam wspomnienia patronów lokalnych oznaczone *rubro* w wykorzystanych tu mszałach, gdy nie znajdowały one odniesienia w kalendarzach lipskim i heidelberskim (por. Uwagę 1 do Tabeli 2).

W kalendarzach lipskim i heidelberskich brak odniesienia do świąt ruchomych (z wyjątkiem wpisu w kalendarzu jurystów z Heidelbergu pod 25 marca: *Resurrectio domini* – ale bez adnotacji odnośnie zajęć), ale w kalendarzach heidelberskich znajdują się noty mówiące o prowadzeniu zajęć uniwersyteckich w okresie wielkanocnym, od Niedzieli Palmowej poczynając:

karta marcowa, kalendarz artystów: *Sciendum, quod a die Veneris ante palmarum non legitur ordinarie idem in cappis nigris vsque ad diem Lune post Quasi modo exclusiue. / Item sciendum, quod in uigilijs quadragesime, hoc est in die carnispriuii palmarum pasche ascensionis penthecostes sacramenti et trinitatis, non legitur vltra meridiem* (HeidelbergKalendarz, s. 631);

karta marcowa, kalendarz jurystów: *Nota, quod a sabbato ante dominicam palmarum usque ad feriam secundam post Quasi modo geniti non legitur ordinarie, ita tamen, quod in sabbato predicto legatur horis consuetis et feria secunda predicta resumantur lecciones ordinarie. [tu następuje późniejszy dopisek:] Hoc est feria secunda post dominicam in albis, si non fuerit aliud festum impediens, puta Georgij vel Marci ewangeliste* (HeidelbergKalendarz, s. 631, 642);

karta kwietniowa, kalendarz artystów: *Insuper scias, quod in die Veneris ante palmarum non legitur ordinarie seu in cappis nigris vsque in crastinum Quasi modo. Item a die Veneris ante penthecostes non legitur ordinarie seu in cappis nigris vsque ad diem Lune post Trinitatis. Cursorie tamen leg. cui placet et indiget leccionib. cursorijs* (HeidelbergKalendarz, s. 632);

karta kwietniowa, kalendarz jurystów: *Nota, quod in vigilia ascensionis domini et ipso die sequenti non legitur ordinarie. Item a sexta feria ante vigiliam penthecostes non legitur ordinarie usque ad feriam secundam post festum trinitatis, ita quod in vigilia non legatur et feria secunda predicta lecciones ordinarie resumantur* (HeidelbergKalendarz, s. 643).

2. W heidelberskich statutach ogólnouniwersyteckich nie wyliczono *expressis verbis* świąt obligatoryjnych (*fasta*), w które należało zawieszać obowiązkowe zajęcia na uniwersytecie (*non legitur*); wskazane zostały tylko te, w które odbywała się msza uniwersytecka, oraz te, w wigilie których *non legeretur ultra meridiem*. G. Toepke stwierdził (przypomnijmy), że fakt nie odbywania (obowiązkowych) wykładów w święta nakazane był tak oczywisty, że uznano, iż nie trzeba o nim przypominać; HeidelbergKalendarz, s. 625). Święta poprzedzane wskazanymi w statutach wigiliami oraz wymienione w wykazie mszy uniwersyteckich opatruję domyślnym *non legitur* [nl].

3. O terminach mszy uniwersyteckich (m) – zmienionych uchwałą uniwersytecką w 1390 r. – zob. wyżej, przyp. 108.

Komentarze do tabeli (oznaczone *):

Agnētis, Vincēcii (HeidelbergKalendarz I) – imiona Agnieszki i Wincentego (21 i 22 stycznia) zostały usunięte z kalendarza, ale pozostawiono noty *non disputatur*, które wedle G. Toepkego należy w związku z tym także potraktować jako nieobowiązujące

Blasii, Agathe (HeidelbergKalendarz I) – w obu przypadkach zarówno imiona, jak i noty *non disputatur* zostały usunięte z kalendarza artystów (wydawca odczytał je z razury), w kalendarzu jurystów w ogóle brak tych wspomnień

Thome de Aquino (HeidelbergKalendarz II) – wprowadzone na mocy konkluzji rektora uniwersytetu z 10 III 1393 r., podjętej *ad petitionem facultatis theologie, quod festum sancti Thome deinceps celebraretur, sic quod illa die nullus legeret in aliqua facultate, omnibus concorditer consentientibus*; uzupełniony został o tę konkluzję także kalendarz jurystów (HeidelbergKalendarz, s. 642, przyp. 2)

Quirini (HeidelbergKalendarz I) – tylko przy tym wspomnieniu oraz niezidentyfikowanym przez wydawcę *Festum natiuitatis Renensis* (20 października; zob.) brak w kalendarzach heidelberskich adnotacji o jakichś ograniczeniach w funkcjonowaniu uniwersytetu

Urbani pape martyris (HeidelbergKalendarz I) – cały wers usunięty, ale jego większość

wydawca odczytał, nie zdołał jednak ustalić, czy na końcu było *non legitur* czy *non disputatur* (zob. HeidelbergKalendarz, s. 644, przyp. 4 do miesiąca maja)

Petri et Pauli – jak wyjaśniał G. Toepke (HeidelbergKalendarz, s. 625, przyp. 5), w kalendarzu artystów zapomniano tu wpisać notę *missa vniuersitatis*, natomiast w kalendarzu jurystów w ogóle jej nie było, gdyż w listopadzie 1390 r. zmieniono liczbę i terminy mszy uniwersyteckich (zob. wyżej, przyp. 108 oraz Uwagę 2 pod Tabelą 3); jednak przy trzech świętach maryjnych (Oczyszczeniu, Zwiastowaniu i Narodzeniu) nie ma informacji od wydawcy, że brakuje noty o mszy uniwersyteckiej (zob. HeidelbergKalendarz, s. 630, 631, 637).

Vdalrici episcopi – w Missale Moguntinum z 1482 r. pod 4 lipca zanotowano jeszcze: *Translatio Martini. Dedicatio ecclesie Moguntine*

Egidii (HeidelbergKalendarz I-II) – zob. wyżej w tekście, przyp. 85

Natiuitatis Marie (HeidelbergKalendarz I-II) – brak noty *non legitur* – może przez omyłkę drukarską; uzupełniam przez analogie do innych najważniejszych świąt maryjnych (zob. Tabelę 1) oraz ze względu na zapis w kalendarzach heidelberskich, że wigilię Narodzenia NMPanny *non legitur vltra meridiem*; o niesporach (w wigilię Narodzenia NMPanny) i mszy uniwersyteckiej (w samo święto) – zob. wyżej, przyp. 108, 110

Dionysii mart. et sociorum ejus (HeidelbergKalendarz I) – najpewniej w tym przypadku nie chodzi o ograniczenie zajęć z powodu święta, ale z powodu zmian programowych. Wskazuje na to nota w kalendarzu artystów (brak jej w kalendarzu jurystów): *Finis parui ordinarij*; podobnie dwie adnotacje przy Gereonie (pierwsza z nich występuje w kalendarzu jurystów nieco dalej, po św. Łukaszu): *Incipit magnus ordinarius [legentium] / Rectoris electio* (HeidelbergKalendarz, s. 638, 646 przyp. 4)

Gereonis – zob. komentarz do: Dionysii

Festum natiuitatis Renensis (HeidelbergKalendarz I-II) – wydawca kalendarzy heidelberskich, G. Toepke, nie potrafił identyfikować, o kogo może chodzić (por. HeidelbergKalendarz, s. 646, przyp. 6); przy wpisie w kalendarzu artystów brak jakichkolwiek adnotacji o ewentualnych ograniczeniach w zajęciach uniwersyteckich (zob. wyżej, komentarz do: Quirini); w kalendarzu jurystów w ogóle brak wpisu tego *festum*

Dies Animarum (HeidelbergKalendarz II) – w kalendarzu jurystów, inaczej niż u artystów, brak noty *Secunde vespere* i *vigilia animarum*, brak też noty *missa animarum*, ale jest inna: *Item si commemoracio animarum in dominico die euenerit, feria secunda non legetur ante meridiem propter officium animarum* (HeidelbergKalendarz, s. 647, przyp. 2)

Katherine (HeidelbergKalendarz I-II) – nieszpory (*vespera*) z mszą uniwersytecką nie zostały zaznaczone w kalendarzu jurystów, bo, jak pisał G. Toepke (HeidelbergKalendarz, s. 647, przyp. 4), „w międzyczasie została zniesiona” (chodzi o uchwałę uniwersytecką z 1390 r. – zob. wyżej, przyp. 108); w 1446 r. Wydział Sztuk przyjął uchwałę o specjalnym (przez uczestnictwo w niesporach i mszy) uczczeniu wspomnienia św. Katarzyny, którą określił jako *patrona et interventrix facultatis artium et omnium in eadem studentium* (KalendarzHeidelberg, s. 647, przyp. 4)

vig. Thome Ap. (HeidelbergKalendarz I-II) – w kalendarzu jurystów w dniu wigilii Tomasza Apostoła nota: *Ab hoc die non legetur ordinarie vsque ad crastinum crastini epiphania domini* (czyli do 8 stycznia); w kalendarzu artystów taka nota pod 15 grudnia: *ab hoc die, quo cantatur secundum O [Adonay] non legitur ordinarie vsque ad crastinum crastini epiphania domini*; ale przy kolejnych dniach świątecznych do dnia *Thome Cantauriensis* włącznie w obu kalendarzach wniesione *non legitur* [nl] (HeidelbergKalendarz, s. 640, 647 przyp. 4)

święta ruchome – odnośnie zawieszania zajęć w święta ruchome i ich wigilie (zwłaszcza według kalendarzy heidelberskich) zob. dokładniej w Uwadze 1 do Tabeli 2 i Tabeli 3

Der Festtagskalender in der mittelalterlichen Universität (Prag, Heidelberg, Krakau, Leipzig)

Zusammenfassung

Die Autorin analysiert Kalender von vier mittelalterlichen Universitäten. Dabei handelt es sich um die auf den ersten Blättern des Promotionsbuchs der Artes-Fakultät der Universität Krakau (zusammen mit einem Fragment der Statuten von 1406) angeführte Liste (in den J. 1406-1408) der in dieser Fakultät begangenen Feiertage: *De festivitibus per Facultatem celebrandis*. Darüber hinaus – der Kalender des Liber Decanorum der Artes-Fakultät der Universität Prag (beginnend mit Einträgen aus dem Jahre 1367), Fakultätskalender der Universität Heidelberg: *artes* (entstanden im Jahre 1387) und Juristen (etwas später, aber entstanden spätestens 1391), sowie der Kalender der ältesten Universitätsmatrikel im Leipzig, welche die Immatrikulationen seit 1409 enthält (zu Beginn der 40. Jahren des 15. Jahrhunderts auf freien Blättern der Matrikel eingetragen). Es steht jedoch außer Frage, dass solche Kalender an allen damaligen Universitäten existierten.

Die Autorin untersucht, wie an der mittelalterlichen Universität die Zeit der Lehrveranstaltungen unter Berücksichtigung der Feiertage, Ferien, universitären und offiziellen Anlässe reguliert wurde (insgesamt waren um die 160 bis 180 Tage im Jahr frei von Pflichtveranstaltungen – *sg. dies non legibiles*). Sie zeichnet nach, wie der Rhythmus des Lehrens und Lernens mit dem Lebensrhythmus der Kirche in Einklang gebracht wurde, wie das Alltagsleben sich mit dem Feiertag oder dem aus nichtsakralem Anlass freien Tag (z.B. Ferien) verwob, wie man *sacrum* und *profanum* miteinander in Einklang brachte.

Übersetzt von Jürgen Heyde

